

Araştırma Makalesi

Yapılan Çalışmalar ve Sözlü Kaynaklar Işığında Köroğlu-Tokat İlişkisi

Köroğlu-Tokat Relationship in the Light of Studies and Oral Search

Muhammed AVŞAR¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, muhammed.avsar@gop.edu.tr

Öz: Türk destanlık geleneğinin başyapıtlarından biri olan Köroğlu Destanı, Orta Asya'dan Balkanlara kadar bütün Türk coğrafyasının ortak değeridir. Batı versiyonlarında daha çok halk hikâyesi, Doğu versiyonlarında ise destan olarak değerlendirilen Köroğlu'nun gerçek kimliği, yaşadığı coğrafya ve hayatıyla ilgili veriler birkaç belge dışında yetersizdir. Köroğlu'yla ilgili bilinenler, genelde destandaki kollardan ve sözlü gelenekten günümüze yansıyanlardır. Köroğlu destanı yüzyıllardır dilden dile aktarılırken çağın sosyal, kültürel ve coğrafi koşullarından; aktarıcıların dil, din, yaşayış ve inanış özelliklerinden etkilenmiştir. Bu da Köroğlu destanının çeşitli varyantlarının oluşmasına ve destanın daha karmaşık bir hâl almasına neden olmuştur. En başta da Köroğlu'nun yaşadığı coğrafya ile ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Batı versiyonlarında Köroğlu'nun yaşadığına inanılan coğrafyalardan biri de Tokat olup gerek destanlarda, gerek sözlü gelenekte, gerek yapılan araştırmalarda bunu destekleyen pek çok veriye rastlanmıştır. Bu verilerden hareketle, çalışmada Köroğlu-Tokat ilişkisinin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Tokat-Köroğlu ilişkisini destekleyen tarihî, coğrafi, kültürel ve ekonomik temellere değinilmiş; sözlü ve yazılı kaynaklardan elde edilen veriler bir araya getirilmiştir. Köroğlu'yla ilgili ayrıntılı bir literatür taraması yapılmış; önemli kitap, makale, tez ve vb. kaynaklar incelenmiştir. Ayrıca alan araştırması yöntemiyle, sözlü gelenekte Köroğlu'nun Tokat'taki varlığını tespit etmek amacıyla görüşme yönteminden yararlanılmıştır. Bu şekilde, Tokat-Köroğlu ilişkisi bir bütün hâlinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Köroğlu, destan, Tokat, Çamlıbel, sözlü ve yazılı kaynaklar

Atıf: Avşar, M. (2025). "Yapılan Çalışmalar ve Sözlü Kaynaklar Işığında Köroğlu-Tokat İlişkisi". *Edebî Eleştiri Dergisi*, 9(1): 222-248.

DOI: 10.31465/eeder.1610236

Geliş/Received: 30.12.2024

Kabul/Accepted: 14.02.2025

Yayın/Published: 23.03.2025

Abstract: Köroğlu Epic, one of the masterpieces of Turkish epic tradition, is the common value of the whole Turkish geography from Central Asia to the Balkans. The data on the real identity, geography and life of Köroğlu, who is mostly considered as a folk tale in Western versions and as an epic in Eastern versions, are insufficient except for a few documents. What is known about Köroğlu is generally what is reflected from the stories of the epic and oral tradition. While the Köroğlu epic has been passed from language to language for centuries, it has been influenced by the social, cultural and geographical conditions of the age and the language, religion, life and belief characteristics of the transmitters. This has led to the formation of various variants of Köroğlu epic and the epic has become more complex. At the very beginning, different views have emerged about the geography where Köroğlu lived. One of the geographies where Köroğlu is believed to have lived in the Western versions is Tokat, and many data supporting this have been found in both epics, oral tradition and researches. Based on these data, the study aims to reveal the Köroğlu-Tokat relationship. In this direction, the historical, geographical, cultural and economic foundations supporting the Tokat-Köroğlu relationship were mentioned and the data obtained from oral and written sources were brought together. A detailed literature review on Köroğlu has been made; important books, articles, theses, etc. sources have been analysed. In addition, with the field research method, the interview method was used to determine the presence of Köroğlu in Tokat in the oral tradition. In this way, Tokat-Köroğlu relationship was tried to be revealed as a whole.

Keywords: Köroğlu, epic, Tokat, Çamlıbel, oral and written sources

Giriş

Destanlar bir milletin genetik kodlarını ve millî hafızasını geçmişten geleceğe taşıyan epik anlatılardır. Köroğlu destanı da hemen hemen bütün Türk dünyasında bilinen, Türklerin kahraman karakterini ve haksızlık karşısındaki duruşunu simgeleyen nadide eserlerden biridir. Orta Asya'dan Balkanlara kadar yayılmış olan ve Türk milletinin sözlü geleneğinde yaşatılmaya devam eden Köroğlu hakkında çok sayıda çalışma yapılmış fakat buna rağmen Köroğlu'nun kimliği ve hayatı hakkında kesin bilgiler elde edilememiştir. Ortak motifler etrafında teşekkül eden Köroğlu anlatıları; destan anlatıcıları, hikâye anlatıcıları, âşıklar, kıssahanlar, meddahlar, Köroğlucu ve Köroğluhanlar tarafından zenginleştirilerek sözlü gelenekte yaşatılmaya ve yayılmaya devam etmiştir. Her biri birer kültür taşıyıcısı olan âşıklar, bahşılar, cıravlar halkın sosyal ve edebî ihtiyaçlarını karşılamışlar, ortak zevk ve anlayışı nesilden nesile aktarmışlardır (Özkan, 1997: 225).

Köroğlu destanı, yayıldığı coğrafi alanda olgunlaşıp gelişerek Türk boylarının destan-hikâye gelenekleri içinde zengin ve karmaşık bir özellik göstermiştir (Ekici, 2004: 137). Köroğlu destanı, Batı ve Orta Asya olmak üzere iki ana versiyon ve bunlara bağlı sayısız rivayetler etrafında toplanmıştır. Böylece Köroğlu destanı, tekâmülünü tamamlayarak epos seviyesine ulaşmış abidevi bir eser haline gelmiştir (Yıldırım, 1989: 10). Yayılma sahası bakımından değerlendirildiğinde Köroğlu, Türk destanları içerisinde birinci sırayı almaktadır (Bekki, 2015: 626). Köroğlu anlatmaları, Doğu versiyonlarında destan niteliği gösterirken Batı versiyonlarında genellikle şekil itibarıyla halk hikâyelerine benzemektedir (Boratav, 1931: 78; Çetin, 1998: 50, 52; Ekici, 2004: 99- 100).

Destan anlatıcıları Köroğlu destanının 366, 700 ya da 777 kolunun olduğunu rivayet etmektedirler (Özkan, 1997: 224). Özkan'ın çalışmasında Köroğlu destanının epece seviyesine erişmiş üç Türk destanından (Oğuz Kağan, Manas, Köroğlu) biri olduğu, bu üç Türk destanının kollar ve daireler hâlinde muhtelif devirlerin olay ve kahramanlarını da içine alarak zamanımıza kadar ulaştığı ve Türk boylarının sözlü edebiyatında esaslı rol oynadığı ifade edilmiştir (1997, 223). Özkan, Köroğlu'nun diğer Türk destanlarına göre pek çok problemi içinde sakladığını, teşekkül devri, motifleri, teşekkül yeri, kahramanları, merkezi kahramanın mensubiyeti gibi hususlarda kabul edilebilir bir sonuca ulaşamadığını belirtmiştir (1997: 224). Köroğlu'nun Batı versiyonlarında; destansı kimliği, kör bir adamın oğlu oluşu, kahramanlığı, zulme karşı dik duruşu ortak kabuller olmak birlikte; hayatı, tarihî şahsiyeti, mensubiyeti, ailesi, yaşadığı coğrafya vb. ile ilgili muhtelif görüş ve tespitlerin olduğu görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında destan anlatıcılarının anlatıyı ana motiflere bağlı kalarak yeniden biçimlendirmesi, mekâna, zamana ve dinleyiciye göre zenginleştirmesi etkili olmuştur.

Bu çalışma, konuyla ilgili problem teşkil eden ve Köroğlu'nun yaşadığı rivayet edilen Tokat Çamlıbel muhiti üzerine yoğunlaşmakta ve kahramanın çok yönlülüğü sebebiyle başka sorunları da içine almaktadır. Zira Köroğlu'ndan bahsederken diğer etkenlerden bağımsız olarak onun sadece yaşadığı rivayet edilen coğrafyaya değinmek mümkün değildir. Köroğlu'nun tarihî ve efsanevi kişiliği, sosyo-kültürel çevresi, ona isnat edilen tipler, yaşadığı düşünülen dönemin olayları, hakkındaki rivayetler, toplumun ve araştırmacıların Köroğlu'na bakışı bir bütün hâlinde incelenmeden onunla ilgili kanılara varmak mümkün olmayacaktır. Köroğlu'nun olumsuz haydut tipinden bir sosyal eşkıyaya ve halk kahramanına dönüşümünde Tokat'ın yeri ve önemini tespit etmek, bu coğrafyada Köroğlu'na dair mirasın izlerini sürmek ve Tokat'taki Köroğlu mirasını ortaya çıkarmak bu çalışmanın fikri teşekkül noktası olmuştur.

Çalışma, “Köroğlu’nun Çamlıbel’i Tokat’ta mıdır? Köroğlu-Tokat ilişkisini destekleyen kaynaklar nelerdir? Tokat’ta Köroğlu’ndan günümüze yansıyan izler var mıdır? Köroğlu- Tokat ilişkisini besleyen tarihî, coğrafi, ekonomik ve kültürel temellerden bahsedilebilir mi? Toponimi çalışmaları araştırmamıza ne ölçüde katkı sunabilir? Tokat Köroğlu’nun destansı kişiliğinde önemliyse kent kültüründe ve tarihinde neden güçlü bir etki oluşturmamıştır? Destanlarda en fazla geçen şehirlerden biri olmasına rağmen Tokat ve Çamlıbel neden Köroğlu çalışmalarında arka planda kalmıştır? Tokat’taki Köroğlu algısı nasıldır? Sözlü ve yazılı kaynaklar bir araya getirildiğinde Köroğlu’nun Tokat’la ilişkisine dair kronolojik bir bütünlük sağlanabilir mi?” vb. sorular etrafında şekillenmiştir. Bu amaçla; Batı versiyonlarındaki Köroğlu çalışmalarına dair pek çok kaynak taranmış, araştırmacıların görüşleri bir araya getirilmiş, Çamlıbel’de Köroğlu geleneği hakkında bilgi sahibi olan kişilerle görüşülmüş, toponimi çalışması yapılmış ve elde edilen bilgilerin çalışmaya katkısı değerlendirilmiştir. Ayrıca Köroğlu’nun soyundan geldiklerini ve Tokat’tan Kayseri’ye göç ettiklerini iddia eden bir ailenin fertleriyle görüşmeler yapılarak ailenin nüfus kayıtlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu bilgilerden hareketle Köroğlu-Tokat ilişkisini destekleyen tarihî, coğrafi, ekonomik ve kültürel temellere değinilmiştir. Köroğlu- Tokat ilişkisinin kültürel temelleri de sözlü kültürde ve yazılı kültürde olmak üzere iki ayrı başlık altında incelenmiştir.

1. Köroğlu’nun Tarihî ve Efsanevi Kişiliğinin Tokat’taki Köroğlu Tiplerine Yansıması

Köroğlu’ndan ilk bahseden kişi olan Ermeni tarihçi Arakel, Köroğlu’nu ve Köroğlu destanlarında ismi geçen bazı kişileri Celâliler arasında saymıştır (Birdoğan, 1996: 25; Ekici, 2004: 71; Boratav, 1969: 61). Köroğlu’nun kimliği hakkında detaylı görüş bildiren ilk kişi Alexander Chodsko’dur (Ekici, 2004: 64). O zamandan bugüne kadar Köroğlu’yla ilgili yüzlerce araştırma yapılmıştır. Mustafa Akdağ, *Celâli İsyancıları* adlı çalışmasında Köroğlu’yla ilgili tarihî belgeleri ortaya koymuş ve Köroğlu’nu Bolu’yla Gerede arasında, 1581’den itibaren, iki yüz kişilik bir grupta soygunculuğa başlayan Celâli reisi olarak tanıtmıştır (1963: 122). Faruk Sümer, 17. yüzyıldan itibaren Oğuznâmelerin yerini Köroğlu’nun aldığını belirterek (1999: 164), kahramanın Anadolu’dan İran’a gittiğini ve şair bir Celâli olduğundan bahsetmiştir (1999: 176, 363). Ayrıca Sümer ayrıca Köroğlu, Kızıroğlu Mustafa Bey ve Demircioğlu’yla ilgili tarihî vesikalar yayımlamıştır (1987: 10-46).

Türkiye’de Köroğlu’yla ilgili kapsamlı ilk çalışma Pertev Naili Boratav tarafından yapılmıştır. Eserde, Köroğlu destanı üzerinde Celâli İsyancılarının izlerinin derinliğine dikkat çekilmiştir (1984: 96). Ayrıca Boratav, Köroğlu’nun tarihî kimliği üzerine de bir çalışma yayımlamıştır (1943: 124-130). Köprülü, 16.yüzyıl âşıkları arasında Köroğlu’na da yer vermiş, Köroğlu’nun tarihî şahsiyetinin unutulmuş ve tamamıyla destani bir mahiyet aldığından bahsetmiştir (2004: 61). Cahit Öztelli, onun çöğür çalmada ve şiirdeki ustalığı yanında bir yeniçeri olduğuna dikkat çekmiştir (1974: 127). Köroğlu, Özdemiroğlu Osman Paşa’nın İran seferine yazdığı iki şiirinden ötürü bir ordu şairi olarak değerlendirilmiştir (Sakaoğlu ve Alptekin, 2006: 29; Köprülü, 2004: 61). Ali Yakıcı da çalışmasında halk anlatılarındaki Köroğlu tipleri ve Âşık Köroğlu üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur (2007: 113-123). Âşık tipi olarak Köroğlu, kendisinden sonraki âşıklar tarafından ruhani bir lider ve rehber olarak kabul edilmiş, günümüz âşık toplantılarında ona ithaf edilen şiirler söylenerek onun varlığı onurlandırılmış ve ebedileştirilmiştir (Yeşildal vd. 2024: 9- 10). Âşık fasıllarında icra edilen türler arasında mutlaka bir Köroğlu türküsü okunması (Boratav, 2002: 32; Bars, 2020: 182) gelenek hâline getirilmiştir. Rivayete göre, Köroğlu âşık toplantılarında kendi türkülerini okumayanlara beddua etmiştir (Özarslan, 2001: 236; Boratav,

2002: 32). Âşıklar; hem bu bedduaya muhatap olmamak ve hem de Köroğlu'na duydukları saygıdan ötürü onun türkülerini söylemeye devam etmişlerdir.

Fuzuli Bayat ise Köroğlu'nu mitolojik tefekkürden Orta Çağ İslami tefekkürüne geçiş sağlayan epik bir destan kahramanı tipi olarak telakki etmiş; Köroğlu'nu Şaman'dan âşığa, alptan erene dönüşümün temsilcisi olarak değerlendirmiştir. Bayat'a göre Celâlî Köroğlu ile mitolojik Köroğlu, destanda bir bütün oluşturmak yoluyla yeni epik kahraman tipini şekillendirmiştir (2003: 11-13). Mehmet Kaplan'ın Köroğlu tipiyle ilgili görüşleri ise Bayat'ın düşüncesine taban tabana zıttır. Kaplan'a göre Köroğlu geri medeniyet merhalesinin temsilcisi, suçlu, alp tipinin ahlâk ve karakterine haiz olmayan, dejenere bir tipin devamıdır (2001: 101-111). Çobanoğlu Köroğlu'nu tipik bir halk kahramanı olarak tanımlar. O haksızlığa uğrayarak cezalandırılan babasının intikamını almak için, zorbalık ve yolsuzluk üzerine kurulmuş yerel iktidarın zalimliklerine karşı kanun dışına çıkarak sıradan ve masum halkın savunucusu, zenginlerden alıp fakirlere dağıtan ve onların koruyucusu olan tam bir halk kahramanı örneğidir (2010: 24). Türk insanının bu kahramanlık ruhunu aksettiren Köroğlu, çoğu zaman alp tipi olarak karşımıza çıkar ve destanın geniş coğrafyalara yayılmasında halkın kendisini bulmasının etkisi görülür (Kaya, 2016: 751).

Bütün bu görüşler bir araya getirildiğinde; Köroğlu'nun 16. yüzyılda âşık, Celâlî eşkıyası, yeniçeri şairi, destan kahramanı, alperen tipi olarak karşımıza çıktığı ama bu kimliklerin birbirinden kesin çizgilerle ayıramadığı görülür. Köroğlu'nun âşık mı, asker mi, destan kahramanı mı, Celâlî eşkıyası mı yoksa bir alperen tipi mi olduğu sorusu kesin bir cevaba kavuşmuş olmasa da bu tiplerin toplum belleğinde birbiriyle harmanlanması suretiyle her coğrafya kendi Köroğlu'nu yaratmıştır.

Köroğlu destanının farklı kollarından elde edilen veriler doğrultusunda Köroğlu; Çamlıbel'i mesken tutan, kervanlardan bac alan ama mazlumları kollayan, zalime karşı dik duruşun simgesi olan erdemli bir eşkıya tipini yansıtmaktadır. Hobsbawm'ın soylu eşkıya, erdemli eşkıya, erdemli soyguncu ya da sosyal haydut olarak ifade edilen kahraman tipolojisi üzerinden ortaya koyduğu dokuz özellik (1990: 34) Köroğlu'nun kanun kaçağı bir hayduttan erdemli eşkıya tipine dönüşüm sürecine projeksiyon tutar.

Köroğlu'nun Tokat'la ilişkisi bağlamında yörede hangi tip ya da tiplere uygun bir rol sergilediğini gerek sözlü gerekse yazılı kaynaklardan hareketle tespit etmek mümkündür. Bu tespitler doğrultusunda Köroğlu'nda; Çamlıbel'de kervanlardan bac alan, yeri gelince kılıcıyla yeri gelince sazı ve sözüyle zalim beylerle mücadele eden, haksızlığa karşı dik duran eşkıya âşık tipinin özellikleri ağır basar. Köroğlu'nun adalet, merhamet, alçakgönüllülük, cömertlik, mertlik ve yiğitlik kavramları ekseninde halkla bütünleşmesi sonucu destanlaşan bir halk kahramanı tipine dönüştüğü görülür.

Bu tipler dışında, Tokat çevresinde Köroğlu'na isnat edilen tiplerden biri de alperen/veli tipidir. Özellikle Çamlıbel çevresinde yaşayan Alevi Türkmenler arasında Köroğlu, Hz. Ali'den güç alan veli bir şahsiyet olarak değerlendirilmektedir. Hz. Ali kültü, Köroğlu destanının özellikle Doğu varyantlarında çok geniş bir şekilde yer alırken önemli bir yardımcı kahraman rolündedir (Karadavut, 2018: 874- 875) ve benzer bir durum Tokat'ta da mevcuttur. Köroğlu'nun alperen kişiliği, halkın ona bakışının sonucu olarak ortaya çıkmış; ona duyulan aşırı saygı, sevgi ve ona atfedilen bazı olağanüstülükler Anadolu insanının gözünde onu velileştirmiştir. Halk onun ismindeki Ali'den, efsaneleşmiş gücünden ve topluma yayılmış kahramanlıklarından hareketle onun Allah tarafından seçilmiş ve zalimler üzerine gönderilmiş bir alperen olduğuna inanmaktadır. Öyle ki Çamlıbel'de ve Köroğlu anlatılarında onun kırklara karıştığı inancı bunun

sonucudur (KK-1). Ancak bu bilgilerden bağımsız olarak Köroğlu'nun genel hayat tarzı; onun alperen tipine ve dindar bir kişiliğe sahip olduğu fikriyle çok uyumlu değildir. Zira Köroğlu bütün erdemli tavırlarına rağmen; yol kesen, kervan soyan, içki meclisleri düzenleyen ve kendine söylenen kadınları Çamlıbel'e getiren bir eşkiyadır. Tokat'ta Köroğlu'nun eşkiya, âşık ve velî tipine dair nitelikleri destan kahramanı kimliğiyle bütünleşmiştir ancak sözlü gelenekte onun ordu şairi kimliğiyle ilgili verilere ulaşılamamıştır.

2. Köroğlu'nun Teşekkül Ettiği Dönem ve Köroğlu-Tokat İlişkisinin Tarihî Temelleri

Köroğlu destanının önemli problem durumlarından biri de teşekkül ettiği dönemdir. Köprülü'ye göre Köroğlu; Göktürk devrine mensup olup bize kadar gelen ikinci derecedeki menkıbelerdendir. İran-Oğuz mücadelesinin bir hatırası olarak İslamiyet'ten evvel vücuda gelmiş; İslamiyet'ten sonra Oğuzların Horasan'dan İran, Azerbaycan ve Anadolu'ya gelmeleriyle bu sahalara da nakl olunmuştur. 16. yüzyılda Sünnî Özbek ve Türkmenlerle Şii İran arasındaki millî-mezhebi mücadele bu rivayetin değişikliğe uğraması ve zenginleşmesiyle neticelenmiştir (1980: 58- 59).

Köprülü, Köroğlu destanını Bozkırlar sahasında vücuda gelen mahsullerden kabul eder. Kazak-Kırgız-Türkmen sahasındaki göçebe Türklerin İslam tesirine girdikten sonra Manas ve Köroğlu gibi destanların usturevi mahiyetten çıkıp tarihî ve menkıbevi nitelik kazandığını savunur (2009: 69). Ziya Gökalp; Şehname'de geçen Rüstem Zal fıkraları ile Köroğlu menkıbesinin fıkralarının birbirleri ile örtüştüğünden bahsederek Köroğlu'yla Rüstem Zal'ı özdeşleştirir. Ayrıca Köroğlu'nu çeşitli benzerliklerden hareketle Gazneli Mahmut'la da ilişkilendirir (1331: 447). Zeki Velidi Togan, Köroğlu'nun tarihî destanlar içindeki yerinin tespiti için Efrasiyab (Alp Er Tonga), Metehan'a bakılması gerektiğini belirtir ve Köroğlu'nun prototipinin VII. ve VIII. asırlarda oluşmuş olabileceğini söyler (1931: 41). Boratav, rivayetleri tetkikten sonra Köroğlu'nun aslını Türkmen destanı olarak kabul eder. Ona göre destan, sonradan Anadolu ve Azerbaycan'da Türk-İran mücadelesiyle zenginleşmiştir (1984: 139). Boratav, İskitler'den beri Anadolu ve Kafkaslarda var olan bir efsanenin Celâlîler devri halk hikâyelerinin kisvesine bürünmüş olabileceğini, Köroğlu adının eski menkıbeyi yeni zamana uydurmaya uygun olduğunu söyler (1943: 130).

Oğuz da çalışmasında, Köroğlu anlatmalarına vücut veren bir tarihî proto-tip olsa bile, yüzlerce hatta binlerce yıl içinde, boydan boya, nesilden nesile sözlü gelenek ortamında anlatılarak taşınan Köroğlu'nun, yaşatıldığı ortamların ihtiyacı ile şekillenen bir kahramana dönüştüğünü belirtir ve her metni ayrı bir coğrafyanın ürünü olarak değerlendirmenin önemine vurgu yapar (2000: 46, 48, 49). O nedenle Köroğlu'nu sadece bir coğrafyaya ait kılmak yerine farklı coğrafyalarda yaşayan metinleri ayrı bir sosyal çevrenin ürünü kabul etmek ve her coğrafyanın kendi Köroğlu'nu yarattığını ifade etmek gerekir (Oğuz, 2000: 48-49).

Araştırmacıların; Köroğlu'nun teşekkülünün İslamiyet öncesine dayandığı, o dönemdeki prototipin 16.yüzyıldaki Köroğlu'nda farklı şekillerde yeniden ortaya çıktığı şeklindeki görüşü yanında Arakel, Evliya Çelebi, Faruk Sümer, Ümit Kaftancıoğlu, Tehmasib vb. kişiler Köroğlu'nun Anadolu'da yaşadığını savunur. İlk görüş doğrulunda; 16. yüzyıl Anadolu'sundaki sosyal durumun ve siyasi kargaşaların, çok öncelerden beri anlatılan haksızlığa başkaldırmış bir kahramanın hikâyesinden hareketle yeni bir kahraman olarak Köroğlu'nu meydana getirmiş olması mümkündür. 16.yüzyılda Tokat çevresinde ortaya çıkan Celâlî isyanlarının, Köroğlu kimliğini besleyerek zalim yöneticilere, feodal beylere karşı ezilen halkın hamisi olan bir destan kahramanı yaratmış olması muhtemeldir. Celâlî isyanlarının merkezinde yer alan Tokat'ın o dönemdeki siyasi, coğrafi, ekonomik ve kültürel yapısı Köroğlu gibi bir halk kahramanının yaşamasına ve yaşatılmasına müsaittir. Bunun yanında Köroğlu'nun Anadolu'da

16. yüzyılda ortaya çıkmış ve başka toplumlara yayılmış, İslamiyet öncesinden bağımsız bir kahraman olma fikri de mümkün olabilir. Ancak henüz her iki görüşü de kesin kılacak tarihi bir kaynak olmadığı için meseleye ihtimaller dairesinden bakmak gerekir.

Bütün Türk dünyasının ortak değeri olan Köroğlu'nun farklı coğrafyalarda kabul görmesi ona duyulan saygının ve verilen değerın göstergesidir. Araştırmacıların Köroğlu kimliği hakkındaki görüşleri genelde sözlü gelenekteki anlatılarla, eldeki vesikaların harmanlanmasıyla oluşmuştur. Bu bağlamda gerçek Köroğlu'ndan ziyade halkın yarattığı, efsanevi bir Köroğlu zuhur etmiştir. Onun kimliği ve yaşadığı coğrafyaya dair veriler genellikle sözlü gelenek dairesinde teşekkül ettiği için Köroğlu üzerine yapılacak bir çalışmada bütüncül bir yaklaşıma ve eldeki verileri sağlam bir zemine oturtarak bir araya getirmeye ihtiyaç vardır.

Faruk Sümer *Köroğlu, Kızıroğlu Mustafa ve Demircioğlu ile İlgili Vesikalar* adlı çalışmasında Köroğlu'nun hayatını üç dönemde incelemiştir (1987: 10-21). Birinci dönem olan 1580-1585 yılları arasındaki sekiz adet belgeye göre Köroğlu Bolu dolaylarında yol kesen, adam öldüren, halka korku salan bir Celâli eşkiyasıdır. Sekizinci ve son vesikada Köroğlu'nun Ankara Haymana'ya sığındığı anlaşılmaktadır (1987: 10-16).

Tarihî belgelerden, dönemin şartlarından ve destanlarda geçen kişi ve olaylardan hareketle bir Celâli başbuğu Köroğlu'nun varlığı kesindir. Bu konuda Mustafa Akdağ şu bilgileri vermektedir:

“Bu tanınmış eşkiya başının, bütün Celâli isyanlarının mahiyetini ve karakterini aksettiren, ‘Köroğlu’ adındaki halk destanlarının yegâne kahramanı olarak ebedileşmesinin sebebi, Celâli isyanlarının ilk bayraktarı olmasındandır (1963: 122) Köroğlu gibi kimselerin eşkıyalıkta daha uzun ömürlü olabilmelerinin en önemli nedeni; fakirlerin zalim hükümet adamlarına karşı korunması şeklinde, padişahın da sağlamak isteyip de yapamadığı bir işin peşinde görünmeyi başarmış bulunmaları olduğu gerçeğidir.” (1963: 163).

Buradan hareketle aslında destan kahramanı Köroğlu'nun ardındaki halk desteğinin tarihî kaynağını da görebilmekteyiz. Akdağ'ın çalışmasında (1963) Köroğlu yanında Kızıroğlu Mustafa Bey, Demircioğlu (1963:123), Köse Sefer (1963:198, 268), Tanrıbilmez, Kabresığmaz (1963: 278) gibi destanda geçen kahramanların ismi de Celâli olarak kaydedilmiştir.

Tarihî vesikalardaki sekiz Köroğlu belgesinden sonra Köroğlu'nun akıbeti hakkında tarihî belgelerde kesin bilgiler yoktur. Bu aşamadan sonrası yorumlara, tahminlere ve rivayetlere dayalı tespitlerdir. Bu rivayet kültürünün merkezindeki coğrafyalardan biri de Tokat-Çamlıbel'dir.

Faruk Sümer, Köroğlu'nun 1585 yılından sonraki hayatını iki safhada incelemiştir. Birinci safha Tokat'la ve Çamlıbel'le ilgilidir. Sümer bu safhayı *Köroğlu'nun Çamlıbel'deki Hayatı* şeklinde ele almıştır. Sümer'e göre, Çamlıbel, Sivas-Tokat yolu üzerindedir ve her zaman kervanların geçtiği ana ticaret yolu üzerinde bulunmaktadır. Köroğlu hatıralarının en kuvvetli şekilde yaşandığı yer de bu bölgedir. Köroğlu türküleri ve Köroğlu oyun havaları da en fazla bu bölgede görülür (1987: 18). Ümit Kaftancıoğlu da: “Sivas batısında Çamlıbel denen yerde yurt yuva kuran Köroğlu'nun, Bolu kentiyile hemen hemen hiçbir ilgisi yoktur” (Kaftancıoğlu, 1979: IX- X) ifadeleriyle Faruk Sümer'le aynı yönde görüş bildirir. 1865 yılında Fırka-i Islahiyye'nin başında Çukurova'ya gelen Cevdet Paşa: “Meşhur Köroğlu'nun makarrı (karargâh), Tokat'a altı saat mesafede vaki' Çamlıbel olduğu meşhurdur.” cümleleriyle Köroğlu'nun Çamlıbel'inin Tokat'ta olduğunu ortaya koymuştur (Baysun, 1986'dan akt. Sümer, 1987: 45). Pertev Naili Boratav da Çamlıbellerle ilgili bilgiler verirken Çirekov'un Tokat ile Sivas arasında bir Çamlıbel Dağı kaydettiğini ve bunun efsanevi Köroğlu'nun yatağı olduğu rivayetini aktarmıştır (1984: 129).

1602 yılında Tokat'ta Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan önderliğindeki Celâlilerce öldürülen Sokullu Hasan Paşa'nın; Köroğlu kollarında sık sık adı geçen Tokat Paşası Hasan Paşa olma

ihtimali, hem tarihî hem de destani metinlerin kronolojisiyle uyumlu görünmektedir. Öyle ki, Boratav'ın *Köroğlu Destanı* adlı eserinde Hasan Paşa'nın Tokat'ta Köroğlu tarafından öldürülmesi: "Köroğlu, paşayı kaçarken vurur, kellesini keser; yerine eski veziri paşa yaptıktan sonra ganimetlerle Çamlıbel'e döner" cümleleriyle anlatılmıştır (1984: 25). Erhan Afyoncu (2009: 368) ve Mustafa Akdağ (1963: 4-5) bu hadisenin tarihî yönüne değinir ve Hasan Paşa'nın Celaliler tarafından öldürülmesinden bahsederler.

Tarihî gerçeklikle sözlü gelenekteki gerçekliğin birbiriyle tam olarak uyum göstermesi elbette beklenemez. Bu hadisede; tarihlerin, kişilerin, mekânların ve olayların destanlarla uyumu dikkat çekicidir. Köroğlu'nun birçok kaynakta Celâlî olarak değerlendirilmesi, Deli Hasan'ın Köroğlu anlatılarında Köroğlu'nun en yakın koçaklarından biri olarak geçmesi de önemli bir ayrıntıdır (Tofiq Qızı, 2005: 186; İsmayılov, 2009: 313- 348; Tehmasib, 2005: 315- 326; İdrisi, 1992: 45-49). O dönemde Çamlıbel'de Köroğlu'nun yaşadığı ve otoriteye karşı güçlü bir muhalefeti olduğu düşüncesinden hareketle Tokat'taki bu Celâlî saldırısının bir tarafında Köroğlu'nun olmayacağı iddia edilemez. Bu hadisenin hemen ardından 1603 yılında Köroğlu'nun İran'a sığınması da yine Çamlıbel'de ve Tokat'ta Osmanlı'nın Köroğlu ve koçakları üzerindeki baskısı sonucu gerçekleşmiş olabilir.

Ayrıca Kızıroğlu Mustafa Bey ile ilgili vesikalardan hareketle onun Sivas taraflarında hicri 993 yılında faaliyetlerde bulunan bir Celâlî olduğu görülmektedir (Boratav, 1943: 128); Faruk Sümer de Sivas taraflarında eşkıyalık yapan Kızıroğlu Mustafa Bey ile ilgili dört vesikadan bahsetmiştir (1987: 22). Dolayısıyla destanlardaki kahramanların aynı coğrafyada, aynı dönemlerde tarihî birer şahsiyet olarak yer alması tesadüfle izah edilemez.

Bu bilgilerden hareketle, Köroğlu'nun tarihî şahsiyetiyle ilgili kesin verilere ulaşmak mümkün olmasa da 16. yüzyılda Anadolu'da Köroğlu namında bir eşkıyanın varlığı kesindir. Bu kişinin 1585 sonrası hayatı, rivayetlere dayalı olmakla birlikte onun Tokat-Çamlıbel'i mesken tuttuğuna işaret etmektedir.

3. Köroğlu-Tokat İlişkisinin Coğrafi Temelleri

Köroğlu'yla ilgili tartışmalı hususlardan biri de onun yaşadığı rivayet edilen coğrafyadır. Bütün Türk coğrafyasında destanlar vasıtasıyla hatıraları yaşatılan Köroğlu'nun ne zaman ve nerede yaşadığı soruları tam anlamıyla çözüme kavuşmuş değildir. Sadece destan ve hikâye metinlerini dikkate almak kahramanın hayat hikâyesine dair ipuçları verebilir ama Köroğlu'nun biyografisini çıkarmak için yeterli değildir (Oğuz, 2000: 46). Yirmi beş farklı halkın sözlü geleneğinde anlatılan (Bayat, 2009: 16) Köroğlu gibi bir ulusal halk kahramanını sadece bir coğrafyaya mal etmek mümkün değildir. Çünkü Köroğlu'nun her Türk coğrafyasında sözlü bir mirası mevcuttur. Destan, ulaştığı her yerin kültürel özelliklerinden beslenmiş ve çeşitlenerek zenginlik kazanmıştır. Folklorik bir metnin yaşatıldığı coğrafyaya yerleşme zorunluluğu vardır. Metnin bir coğrafyaya yerleşmesi o metnin o coğrafyada benimsendiğinin ve anlatıldığının belgesidir (Oğuz, 2000: 46). Köroğlu'nun yerleştiği coğrafyalar içinde onunla ilgili en zengin birikime ve yer adlarına sahip şehirlerden biri de Tokat'tır. Bu zengin birikimi keşfetmenin en etkili yollarından biri Köroğlu ismiyle bütünleşen yer adlarını ve coğrafi sahaları incelemektir. Toponimi (yer adı bilimi) çalışmaları, bir coğrafyada yaşayanların yüzlerce yıllık hafızasını ortaya koyar. İsimlerle uğraşan bu bilim dalı, isimlere bakarak tarihî neticelerin çıkartılmasına yardımcı olur (Yavuz ve Şenel, 2013: 2241). O nedenle, destanı inandırıcı kılan coğrafi mekânların varlığı ve yer adları halk belleğiyle birleştirilerek Köroğlu'nun izleri sürülebilir (Önal, 2016: 7).

3.1. Yerleşimler ve Muhitler

3.1.1. Çamlıbel

Çamlıbel; Köroğlu'nun yurdu, huzur bulduğu yer, üs olarak kullandığı mekândır. Somut, yaşanan dünyaya ait bir Çamlıbel yanında; Köroğlu'nun destan dünyasına ait sembolik ve epik bir mekân olan Çamlıbel vardır. Köroğlu'na isnat edilen Çamlıbelller daha çok bu sembolik dünyaya dairdir. Değişik coğrafyalarda Çamlıbel'in *Çembil*, *Çambil*, *Jembilbel*, *Çandibil*, *Çenlibel*, *Çardagli Çandibil* gibi farklı söylenişleri olsa da destanın bütün versiyon ve varyantlarında ortak bir yer adı olması onu mitolojik ve kültürel olarak Ötügen gibi epik bir mekâna dönüştürmüştür. Çamlıbel; mitik, kutsal/ ideal, açık-kapalı, tarihsel ve epik mekân özellikleri taşır. Tokat'ı reel mekânlar içerisinde gösteren Duymaz, Çamlıbel'i ise ideal mekân olarak tanıtır. Ayrıca Çamlıbel; Köroğlu ve delilerinin evlendikleri kadınlarla birlikte evi hâline gelmiştir (2014: 35-49). Campbell'a göre ev, kent ve ülke annenin yerini tutan simgeler olabilmektedir (2003: 59). O sebeple Çamlıbel; Köroğlu'nun evi, yurdu, ülkesi ve mikro kozmosu olarak onun annesi rolündedir. Onu korur, saklar, besler ve ona güç verir.

Kaftancıoğlu'na göre Çamlıbel, Köroğlu ve koçakları için bir dayanak, güven kaynağı, yorgunluğun atıldığı, savaşların planlandığı, eğlencenin ve yönetimin merkezidir (1979: X). Köroğlu Çamlıbel'de; Kırat'ıyla, Ayvaz başta olmak üzere delileriyle ve kadınlarıyla birlikte bir mikro kozmos meydana getirmiştir. Bu bilgiler ışığında; reel bir mekân olarak yüksek, çamlarla kaplı, ulaşılması zor bir dağ olan Çamlıbel'in sembolik açıdan da Köroğlu'nun üstün vasıflarını tamamlayan, onun zorlukları aşmasında etkin rol oynayan epik bir mekâna dönüştüğü söylenebilir. Çamlıbel, her ne kadar Köroğlu destan coğrafyasının sembolik mekânına dönüşse de reeldeki Çamlıbel mekânlarının da sahip oldukları coğrafi niteliklerle bu kutsallığı yansıtacak izler taşıması önemlidir. Bir başka ifadeyle reel mekâna dair özellikler epik mekânın tasarımında önemli bir göstergedir. Çamlıbelller arasında Tokat Çamlıbel'inin diğerlerinden farklı olan ve reel mekânı epik mekâna dönüştürmeye müsait birçok özelliğinden bahsedilebilir.

Köroğlu destanında geçen Çamlıbel; kervan yollarının geçtiği, ulaşılması zor, kale gibi yüksek, saklanmaya, barınmaya, korunmaya müsait ormanlık bir alandır. Tokat Çamlıbel'i de bu nitelikleri taşımakla birlikte ve tarih boyunca önemli bir geçiş noktası olmuştur. 1600'lü yıllarda yaşayan Evliya Çelebi Çamlıbel'den: "Artukova'dan yine kuzeye doğru Çamlıbel eteğini aşır Zile sahrasında Şeyh Nusret tekyesi menziline geldik" (Kahraman, 2006: 327-328) şeklinde bahsetmektedir.

Köroğlu ve koçaklarının Çamlıbel'i yurt tutmasındaki ana sebepleri; mekânın ekonomik imkânlarında ve coğrafyanın güvenlik açısından uygun oluşunda aramak gerekir. Bu konuda Sümer ve Albayrak'ın ifadeleri görüşümüzü desteklemektedir:

"Çamlıbel, Sivas ile Tokat arasındaki ana yol üzerinde çevreye hâkim, 2038 m. yüksekliğinde, otu ve suyu bol bir ormanlıktır. Ticaret kervanları o dönemde bu belden Tokat'a gider, mal satıp mal alarak geri dönerlerdi. Köroğlu, bu belden Tokat'a gidip mal alarak dönen ticaret kervanlarından *yol bacı* adıyla haraç alıp kendisinin ve adamlarının ihtiyacını karşılama yoluna gitmiş, bundan dolayı da artık ev basıp soygun yapmasına gerek kalmamıştır (2002: 269)."

Köroğlu-Tokat ilişkisinin tarihî temelleri bölümünde verilen; Faruk Sümer'in *Köroğlu'nun Çamlıbel'deki Hayatı* başlığı altındaki veriler (1987: 18), Fırka-i İslahiye komutanı Cevdet Paşa'nın Çamlıbel'in yeriyle ilgili ifadeleri (Sümer, 1987: 45), Pertev Naili Boratav'ın Çirekov'dan aktardığı bilgiler (1984: 129), Ümit Kaftancıoğlu'nun Köroğlu'nun yurt tuttuğu yerin Tokat- Çamlıbel olduğuyla ilgili tespitleri (1979: IX- X) Köroğlu'nun yaşadığı coğrafya konusunda Tokat- Çamlıbel'e işaret eder.

Bunun yanında Anadolu'daki bazı Köroğlu anlatmalarında da Köroğlu'nun yurdunun Tokat-Çamlıbel olduğu görülür. Behçet Mahir'den derlenen *Köroğlu Destanı* adlı eserdeki Demircioğlu-Reyhan Arap kolunda, Tokat-Sivas arasındaki Çamlıbel padişah fermanıyla Köroğlu'na verilmiştir (Kaplan vd.,1973: 45). Hacı Ali Özturan'ın *Maraş Ağzı Köroğlu* adlı eserinde Köroğlu'nun babasıyla birlikte Sivas Dağı'na gelip kervanların geçtikleri en işlek yol üzeri olan Çamlıbel'e yerleştiği kaydedilmiştir (2023: 55). Behçet Mahir anlatmasında olduğu gibi Maraş anlatmasında da Tokat-Çamlıbel'i (eserde Sivas Çamlıbel'i) padişah fermanıyla Köroğlu'na bahşedilmiştir (2023: 72). Boratav'ın aktardığı *Elaziz* rivayetinde, "Köroğlu kah Bolu Çamlıbel'inde kah Tokat Çamlıbel'inde oturur" ifadeleri yer alır (1984: 42).

Köroğlu'nun Azerbaycan rivayetlerinde de Çamlıbel'in Tokat'ta olduğuyla ilgili bazı veriler mevcuttur. İsrail Abbaslı ve Behlül Abdulla tarafından neşredilen *Köroğlu Destanı*'nda; Çamlıbel'in yeriyle ilgili iki muhiti araştırmacıların tasdik ettiği yazılıdır: Bunlardan biri Tokat Çamlıbel diğeri ise İran Azerbaycan'ındaki Salmast'taki Çenlibel'dir. Eserde Çamlıbel'in yeriyle şu bilgiye yer verilir: "Çamlıbel, Sebastiya'nın (Sivas) garp tarafındadır. Dağılmış kalesi, köhne kalıntılarıyla hâlen durur ve aynı adla anılır. Sebastiya'dan sonra güzel bağları, muhtelif meyve ağaçları, zengin tabiatı olan Ardava (Tokat-Artova) yolundan aşip bir günlük mesafede oraya varılır. Çamlıbel'in çam ağaçlarıyla örülmüş meşelik dağları ve tamlı suyu vardır." (2005: 23).

Bu bilgiler ışığında; Köroğlu'nun Tokat- Çamlıbel'ini kendisine mesken tutması diğer Çamlıbellere göre daha muhtemel görünmektedir. Çamlıbel'in çevresindeki yerleşimler ve Köroğlu'na dair izler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, destandaki epik mekânlarla reel mekânların birbiriyle ilişkili olduğunu ve birbirini tamamladığını söylemek mümkündür.

3.1.2. Bolus (Bolos, Aktepe)

Bolus (Bolos), Çamlıbel'in sınırlarında yer alan eski bir Hitit şehridir. J.G.C Anderson'un *Verisa* ve J. Garstang'ın *Zippalanga* dediği Hitit kenti Aktepe (Bolos) birçok medeniyetin izlerini taşır (Kaymakçı, 2013: 38). *Bolus (Bolos)*, günümüzde ise 1.derece Sit alanı ilan edilmiştir (URL-1). Yörede Bolus köyünün çok eski bir yerleşim olduğu bilinmektedir. Tarihî İpek Yolu üzerinde yer alan Bolus köyü, kuzey-güney yönünde önemli bir geçiş güzergâhında konumlanmıştır. Eskiden ticaret merkezi olduğu düşünülen Bolus'un Köroğlu'yla ilgili sözlü anlatı geleneğinde de önemli bir yeri vardır. Tokat-Çamlıbel çevresinde, Bolu Beyi'nin aslında Bolus Beyi olduğu ve Köroğlu'nun mücadelesini Bolus Beyi'ne karşı yürüttüğü görüşü hâkimdir. Sözlü geleneğe Köroğlu-Bolus köyü ilişkisine dair anlatılanlar genel olarak şu şekildedir:

"Çamlıbel çevresi Köroğlu dışında da çok eski bir tarihe ev sahipliği yapmaktadır. Mesela Eski Roma kalıntıları Bolus köyündedir ve köy eskiden bu bölgenin önemli ticaret merkezlerinden biridir. Anadolu'nun içlerine ve doğuya açılan Eski Roma kervan yolları da Bolus'tan, Çamlıbel dağlarının üzerinden, Kızık köyünden geçip doğuya gider. Büyüklerimizin anlattığına göre Köroğlu'nun mücadelesi de Bolus'un beyine karşıdır. Yani hikâyelerdeki Bolu beyi aslında Bolus Beyi olabilir. Rivayete göre, Köroğlu bütün çevreye hâkim zirve olan Çamlıbel'deki Horoz Tepesi mevkiinde yurt kurup kervanlardan bac almış ve Bolus Beyine karşı mücadele yürütmüştür." (KK- 4).

Konuyla ilgili başvuru olan diğer sözlü kaynaklar (KK-1; KK-2; KK-3) ve sözlü gelenekten edindiği bilgileri çalışmasına aktaran eski Devlet Bakanı Metin Gürdere'ye göre de Çamlıbel kasabası kurulmadan önce bölgenin yönetim merkezi Bolus'tur. Köroğlu, mücadelesini Bolu Beyi'ne değil Bolus Beyi'ne karşı vermiş; *Bolus* adı zamanla Bolu'ya dönüşmüştür. *Bolus*, Bağdat-İstanbul kervan yolunun hemen yanında büyük pazarların kurulduğu idari bir merkezdir. Güzergâh değişince merkezin ve pazarın da yeri Çamlıbel kasabasına kaymıştır (2016: 12,14).

3.1.3. Balıbey Köyü

Balıbey, Köroğlu Destanı'nın değişik kollarında şahıs adı olarak yer almakla birlikte Tokat Çamlıbel'de bir yerleşim yeri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Doğan Kaya'ya göre *Balı* isminin *Bolus* ya da *Bolu* ismiyle ilişkisi vardır. *Köhne, eski* anlamındaki *bali* kelimesi de bu yerleşimle bağlantılı olabilir (2018: 73-74). Doğu Anadolu'da anlatılan kollarda Erzincanlı Bolu Bey, Kadirli'de anlatılan kollarda da bu isim, Dolu Bey olarak geçer. Aleksandr Chodzko bu kişiyi Bolli Bey olarak zikreder. Aynı şahıs Türkmen ve Özbek eş metinlerinde de Bali Bek şeklinde telaffuz edilir (Kaya, 2018: 19). Hatice İçel de *Köroğlu'nun Bolu Beyi Kolu Üzerine Bir İnceleme* adlı çalışmasında *Bolu Beyi*, *Bolu Bey*, *Balı Bey* ve *Dolu Bey* isimlerinden bahseder (2010: 173). Tokat'taki bazı rivayetlere göre, Bolus Beyi'nin adı *Balıbey*'dir ve meskeni şimdi Kızık köyünün yaylası olan Balıbey köyüdür. Günümüzde dağılmış olsa da Balıbey'de eskiye dair çok sayıda emare hâlâ vardır. Ancak buralar yıkılmış; yerine tarla, çayır, yayla yapılmıştır (KK-2; KK3).

Kaftancıoğlu, eserinde Bolu Bey'in Sivas taraflarından götürülen bir devşirme olabileceğini ifade etmiştir (Kaftancıoğlu, 1979: X). İsmail Hakkı Akyoloğlu'nun da, "Türk köylüsüne mensup gençlerin devletin üst düzeydeki idari mevkilerine getirilmeyip bu mevkilere de devşirmelerin getirilmesi, Köroğlu'nun esas mücadelesinin temelini oluşturmaktadır." (2015: 16) düşüncesi Kaftancıoğlu'nun düşüncesini desteklemektedir. Sözlü kaynaklara göre Bolus köyünün eski bir Ermeni köyü olması da (KK-2; KK-3) Bolus Beyi ya da Balıbey'in de devşirme olabileceğini akla getirmektedir. Kaftancıoğlu'nun, Akyoloğlu'nun ve sözlü kaynakların görüşlerinden hareketle; Köroğlu'nun mücadelesinin zalim yönetici-ezilen halk boyutu dışında başka boyutlarının da olması muhtemeldir.

3.1.4. Bayazıt (Bayazid) Köyü

Köroğlu'nun Tokat coğrafyası içerisinde ismi geçen önemli yerlerden biri de Bayazıt'tır. Günümüzde Çamlıbel'e 50 km uzaklıkta, Sulusaray ilçesine bağlı tarihi eski bir Bayazıt köyü bulunmaktadır. Köroğlu destanında, *Köroğlu'nun Bayazid (Bayazıt) Seferi* adlı bir kol mevcuttur. Bu koldaki olaylar Tokat-Çamlıbel-Bayazıt ekseninde geçmektedir. Ayrıca bu kolda Bayazıt'le ilgili tasvirler ve bir de şiire yer verilmiştir. Bayazıt'ın Çamlıbel'le mesafesi seher vakti çıkınca akşama ulaşacak kadardır (Birdoğan, 1996: 231-246; Tehmasib, 2005: 202- 222; Abdullayev, 1987: 387- 399; Kaya, 2018:108- 110). Yine, *Kulun Kaçması* (Abbaslı& Abdulla, 2005:233-248) kolunda Tokat ve yakınlarındaki Bayazıt yazısından bahsedilmiştir (Tehmasib, 2005: 202- 222).

3.1.5. Ballica

Günümüzde Ballica Mağarasıyla ünlü olan muhitin adıdır ve Ballica ismini taşıyan da bir köy bulunmaktadır. Pazar ilçesinin güney zirvelerinde yer alan bu alan Çamlıbel'den gelen sıradağların bir koludur ve Çamlıbel coğrafyasına yakındır. Köroğlu Destanında, *Ballica Seferi* adlı bir kol yer almaktadır. Türkiye'de ve Azerbaycan'da anlatılan bu kol *Dürat'ın Yitmesi* olarak da bilinir. Köroğlu'nun Ballica'da alıkonulan Dürat'ı Çamlıbel'e getirmesi anlatılır ve Ballica'nın Çamlıbel'e yakın bir bölgede olduğu görülür (Kaya,2023: 457-458; Birdoğan, 1996: 255-261).

3.1.6. Kazlı Göl

Çamlıbel Dağları'nın batı kanadı Artova, Pazar istikametinde ilerleyerek Zile'ye kadar uzanmaktadır. Kaz Gölü, Tokat'ın batısında olup Pazar ilçe merkezine 11, Tokat merkez ilçeye ise 39 kilometre uzaklıktadır. Kaz Gölü'yle ilgili ilk bilgiler Danişmendname'de geçmektedir (Hanılçe, 2021: 318). Dolayısıyla bu gölün isminin bilinirliği Anadolu'da Türklerin varlığıyla eşdeğerdir. Dâhiliye Mektûbi Kalemünde 11 Nisan 1890 tarihinde beyaza çekilen ve Nafia Nezareti'ne gönderilen tezkerede Tokat Sancağında Kazabad Nahiyesi civarında bulunan Kazlı Göl'den bahsedilmiştir (Hanılçe, 2018: 71-72). Bu belgede, Kaz Gölü için Kazlı Göl ifadesinin

yer alması destanlarda geçen Kazlı Göl'ün Kaz Gölü'yle aynı göl olabileceği düşüncesini doğurmuştur. Köroğlu'nun destanda Kazlı Göl'den hemen sonra Çamlıbel'e geçmesi mekân olarak yakınlığa işaret etmektedir. Zira Tokat'taki Kaz Gölü'nün güneyindeki dağlar Çamlıbel'den Zile'ye uzanan dağ silsilesinde yer almaktadır.

Köroğlu'nun Tiflis Nüshası veya *Tebriz Varyantı* olarak bilinen anlatmalardaki *Ayvaz'ın Öz Bazı Yaşıtları ile Kazlı Göl'e Ördek ve Kaz İçin Gitmesi* kolunda ana mekânlar *Kazlı Göl, Çamlıbel, ve Bazayid*'dir (Tofiq Qızı, 2005: 79- 91). Ali Kemali varyantında *Ayvaz'ın Durna Seferi* kolunda mekân *Tokat, Çamlıbel ve Kazlı Göl* (İsmayılov, 160- 235); *Ayvaz'ın Durna Getirmeye Gitmesi* kolunda ise *Tokat, Çamlıbel ve Tokat Gölü*'dür (İsmayılov, 2009: 313- 348). Köroğlu'nun İran anlatmalarında yer alan *Turna Teli* kolunda da (Özdamar, 2019: 254-295) mekân Tokat Gölü'dür.

3.2. Tokat Coğrafyasında Köroğlu'na İfade Edilen Yapılar ve İzler

3.2.1. Köroğlu Kalesi

Sivas-Tokat Karayolu üzerinden zirve hattından sağa dönülünce takribi 3 km mesafede doğal kale görünümünde olan ve üzerinde ören yerlerinin bulunduğu yüksek kayalıklardır. Buradan bakıldığında güneydoğu ve güneybatı istikametlerde geniş bir coğrafyanın kontrolü mümkündür. Buradan, Tokat-Sivas-Kayseri istikametinden Asya'ya kadar uzanan tarihî kervan yolu da net bir şekilde görülebilmektedir. Bu kaleden doğuya doğru sırt hattı boyunca 3 km. kadar ilerlendiğinde şu anda *Horuz'un Tepe* denilen tarihî İpek Yolu geçidine varılır (KK-4).

3.2.2. Köroğlu Yurdu

Sözlü gelenekte bu yer, süreklî yaylacıların Çamlıbel sıradağlarında Köroğlu'nun izniyle konakladıkları yerin adıdır. Burası Köroğlu kalesinin doğusunda takriben 1-1.5 km. mesafede yaylak için uygun bir alandır (KK-4).

3.2.3. Köroğlu Kayası

Bu kaya, Tokat'taki Köroğlu geleneğini simgeleştiren yerlerdendir. Güzelce yaylası olarak bilinen bölgedeki sivri ve yüksek bir kayalıktır. Halk arasında efsaneye göre Köroğlu bu kayalığın üzerine çıkmış zulme karşı başkaldırını bu noktadan başlatmıştır. Bu kaya, haritalarda Gürcü Dağı olarak geçen bölgedeki Cirlor kayalıklarındadır. Rivayete göre, Köroğlu'nun Kırat'ı kayanın üstüne zıplayınca dört nalının izi de kayaya âdeta hamurun ya da çamurun üzerine basmış gibi belirgin şekilde çıkmıştır. Kaynak kişiler, bu kayayla ilgili rivayetleri hem duymuş hem de bizzat yerinde görmüşlerdir (KK-1; KK-2; KK-3; KK-4). Bu kaya dışında Semerci köyünde de Köroğlu Kayası mevcuttur (KK-4).

3.2.4. Köroğlu Çeşmesi

Şu an mevcut Tokat-Sivas karayolunda zirve hattına 800 metre mesafede Tokat tarafında yol kenarındadır. Yakın bir tarihe kadar mevcut olan çeşmenin üzerinde bir kitabe mevcuttu. Bu çok eski bir kitabedir ve üzerinde de işlemesi olan bir koç figürü vardır. Koç figürü, Koçyiğit Köroğlu'nun simgesi olarak düşünülmektedir. Çeşme defineciler tarafından talan edilmiş, kitabe de kaybolmuştur. Tokat-Sivas yol yapım çalışmalarında çeşmenin yeri değiştirilmiştir. Eskiden üzerinde *Köroğlu Çeşmesi* yazmaktayken günümüzde bu yazı da kaybolmuştur. Çeşmenin kitabesinde, "Tokat pazarından aldım bakırı/ İncitmeyin fukarayı fakırı" yazılıdır.

Bu çeşme dışında, *Horoz'un Tepe* adı verilen yerin alt yamacında Tokat tarafındaki çeşmeler de halk arasında *Köroğlu Çeşmesi* olarak bilinmektedir. Bu çeşmeler Balıbey köyünün takriben 500 metre üzerinde yer almaktadır. Ayrıca Semerci köyünde de Köroğlu Çeşmesi vardır (KK-4). Eski kervan yolunda İhsaniye'den giden yolda virajların olduğu yerde Devebağirtan mevkiindeki çeşmenin adı da Köroğlu Çeşmesidir (KK-1). Yıldızeli'nin Yeniyan köyünde de *Köroğlu*

Çeşmesi'ne rastlanmıştır. Çeşmenin taşları zamanla dökülmüş, kitabe yazısı okunamayacak derecede silinmiştir (Özen, 1998: 325).

3.2.5. Köroğlu Hanı

Köroğlu'nun adını taşıyan bu han Sivas-Tokat arasında ve Çamlıbel mevkiindedir. İhsaniye köyü yakınlarında, Tokat istikametine giderken yolun sol tarafındadır. Bu han daha sonra Ermeniler tarafından domuz çiftliği olarak kullanılmıştır (Özen, 1998: 325).

3.2.6. Köroğlu Mağarası

Kızılıkaya köyü sınırlarında Köroğlu kalesinin tam olarak kuzeyinde takriben 4 km. mesafede ve halk arasında girenin bir daha çıkamadığı rivayeti yayılan kayalık alanda bir mağaradır. Kaynak kişinin yaşlı bir İhsaniyeli'den dinlediğine göre Köroğlu'nun bu mağaranın yanındaki çeşmeye atını bağlayarak inzivaya çekildiği rivayet edilir (KK-4).

Köroğlu'nun adını taşıyan bir mağara da Yıldızeli'nin Ortaçakmak köyündedir. Efsaneye göre Köroğlu Çamlıbel'de savaştıktan sonra arkadaşları ile birlikte bu mağaraya sığınmıştır. Mağaranın aşağı taraflarında büyük bir düzlük bulunmaktadır. Buranın da Köroğlu'nun at koşturduğu yer olduğuna inanılır (Özen, 1998: 325).

3.2.7. Köroğlu Dağı

Tokat- Sivas sınırına yakın bir noktada olup 40 derece kuzey enlemi ve 36 derece doğu boylamında yer alan bir dağdır. Tokat'a 22 km. mesafededir ve Beşören köyü sınırlarından başlayıp Sivas'ın Demirözü köyüne kadar uzanır. Çamlıbel'in doğu kanadında yer alan bu dağ yaklaşık 2000 metre yüksekliğe sahiptir (URL-2).

3.2.8. Ayvaz Çukuru

Çamlıbel sınırlarında üç tane Ayvaz Çukuru ismi taşıyan yer bulunmaktadır. Bir tanesi Köroğlu Kalesine 1 km mesafede Ilıca köyü sınırlarında yer almaktadır. Diğerleri Bolus (Aktepe) sınırları içerisinde Köroğlu Kayalığını gören mesafede olup Şekerpınarı mevkiindedir. Sonuncusu ise Tokat-Sivas yolunun doğu tarafında Yatmış köyü ile Çamlıbel kasabası arasında bulunmaktadır (KK-4).

Metin Gürdere, Kızık köyündeki sözlü kaynaklardan edindiği bilgiler doğrultusunda Köroğlu'nun Tokat coğrafyasındaki izlerinden en önemli üç tanesinden birini Çamlıbel ovasında, Yatmış köyü ile Çamlıbel kasabası arasındaki *Ayvaz Çukuru* adı verilen alan olarak gösterir. Köroğlu'nun babasının atları test ettiği yer Yatmış köyündeki bu çayırlıklardır (2016: 14).

3.3. Tokat'taki Adres Adlarında ve Mekânlarda Köroğlu

Tokat'ta özellikle de Çamlıbel'de Köroğlu'nun bir kent imgesi hâline geldiğini söylemek mümkün değildir. Kurum, köy, mahalle, sokak, cadde, bulvar isimleri incelendiğinde; Almus Hubyar köyünde ve Erbaa'nın Güveçli köyünde Köroğlu Mahallesi; Niksar ilçe merkezi Kültür Mahallesi ve Reşadiye ilçe merkezi Kurtuluş Mahallesi'nde Köroğlu Sokağı mevcuttur. Bunun yanında Erbaa'da Köroğlu-61 adlı bir restoranın varlığı tespit edilmiştir. Mekân sahipleri aslen Trabzonlu olup soyadları olan Köroğlu'ndan ötürü bu ismi tercih etmişlerdir. Herhangi bir şekilde kendilerini destan kahramanı Köroğlu'yla ilişkilendirmemişlerdir.

Bu veriler ışığında Tokat- Çamlıbel; yüksekliği, ormanlık alanları, yeşilliği, sulak arazilerinin çokluğu, gizlenmeye uygunluğu, verimliliği, o günün şartlarında direniş gösterme ve toplu hareket etme kabiliyetine müsaitliği ve en önemlisi de büyük ticaret yollarına yakınlığı açısından değerlendirildiğinde Köroğlu için önemli imkânlar sunabilecek potansiyeldedir. Gerek destanlarda gerekse sözlü gelenekte, Tokat coğrafyasında Köroğlu'na izafe edilen pek çok yer

adının, yapının ve emarenin varlığı tespit edilmiştir. Çamlıbel coğrafyasında sıralanan bu yerlerin birbirine yakınlığı, destanlardaki kahramanların kısa sürede bu yerler arasında seyahat edebilmesi Köroğlu'nun Tokat'ta yaşamış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Çamlıbel etrafında Köroğlu ismini yaşatan; dağ, mağara, kale, kaya, yurt, han, çeşme vb. izler diğer etkenlerle birleştiğinde Köroğlu'nun Tokat'la ilişkisine ışık tutmaktadır.

4. Köroğlu-Tokat İlişkisinin Ekonomik Temelleri

Köroğlu'nun Çamlıbel'i mesken tutma sebeplerinden biri de ekonomik sebeplerdir. O dönemde, emrinde binlerce koçağı olan Köroğlu'nun temel ihtiyaçları karşılamak için güçlü bir ekonomik sistem kurması gereklidir. O nedenle karargâhını kuracağı yerin bu ihtiyaçları karşılamak için uygun olması şarttır. Köroğlu'nun coğrafyası bölümünde Çamlıbel kısmında verilen Sümer ve Albayrak'ın görüşleri (2002: 269) bu düşünce etrafında şekillenmiştir. Tokat 16.yüzyılda önemli bir ticaret merkezidir ve şehre Asya'dan ve İran'dan kervanlar gelmektedir. Bu kervanlar Tokat'a her türlü emtiayı getirmekte ve oradan en başta da işlenmiş bakır almaktadır. Köroğlu da Çamlıbel'de oturarak oradan geçen kervanlardan yol bacı kesmektedir. Köroğlu'nun "Tokat kervanından aldım bakır/ İncitmezsin fukarayı fakır/ Söz dinle bezirgan gitme aykır/ Beş bin altın saldı bana bezirgan" dizeleri bunun için önemli bir delildir (Sümer, 1987: 18).

Osmanlı arşiv kayıtlarından hareketle idealleri ve değer yargıları olmayan, ayırım yapmadan ev basıp soygun yapan, cana mala kastetmekten çekinmeyen Köroğlu; Çamlıbel'in sunduğu fırsatların da etkisiyle asi bir hayduttan kervanlardan makul düzeyde bac alan, fakir fukarayı gözeten, mazlum-zalim ayırımına varmış, ideal ve erdem sahibi soylu bir eşkıyaya dönüşmüştür. Başka bir deyişle Çamlıbel; Köroğlu'nun ekonomik olarak kendini gerçekleştirmesi onun ideal kimliğini kazanmasında önemli rol oynamıştır. Tokat'ın 16.yüzyıldaki ekonomik yapısına göz atıldığında Köroğlu'nun mesken olarak neden Tokat Çamlıbel'i seçmiş olabileceği daha iyi anlaşılacaktır.

Tokat, 16. yüzyılda Anadolu'nun en önemli ticaret merkezlerinden biri olup Köroğlu'nun eşkıyalık yaptığı söylenen Çamlıbel; Tokat'ı Sivas ve Bağdat yönüne bağlayan kervan yolu üzerindedir. Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat* başlıklı tez çalışmasında 15. ve 16.yüzyıllarda Tokat'taki iktisadi hayata dair şu bilgileri vermektedir:

"Tokat, doğu-batı arasındaki yol güzergâhının üzerinde olmasından başka iç bölgeleri Güney Karadeniz'e bağlayan yolları taşıması nedeniyle insanlık tarihi boyunca önemli yerleşim alanlarından olmuştur. Doğu-batı ve kuzey-güney istikametinde uzayan iki milletler arası ticaret yolunun orta noktası Tokat idi. Tokat, Danişmendlilerden itibaren Selçuklu ve Osmanlı dönemi ulaşım sisteminde önemli bir kavşak ve ticaret merkezi hâline gelmiştir." (1990: 260).

Şimşirgil'in çalışmasından elde edilen bilgiler doğrultusunda, Tokat'ın 16. yüzyılda önemli bir pazar konumunda olduğu; pazarları, hanları ve bedestenleriyle transit ticaret mallarının sergilendiği, ekonomik canlılığın çok faal olduğu önemli bir ticaret şehri olduğu anlaşılmaktadır (1990: 259-286). Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme* adlı eserinde de Tokat'ın çarşı, pazar, han ve bedestenlerinden şu sözlerle bahsedilir: "Tamamı (—) adet sultan çarşısı dükkânları ve güzellik pazarıdır. Çarşı pazarı o kadar süslü ve mamurdur ki sanki bu şehrin çarşısı Halep şehri ve Bursa şehri çarşuları gibi gayet tertip üzere mükellef yapılmıştır. Tahtakale adlı çarşısı gayet kalabalık ve mamurdur." (2010: 97).

Köroğlu-Tokat ilişkisinin ekonomik boyutlarına dair bir başka ayrıntı da hayvanların beslenmesiyle alakalıdır. Köroğlu'nun ve delilerinin hem kendilerinin hem de hayvanlarının beslenmesi için Tokat Çamlıbel coğrafyası oldukça müsaittir. Sebastia (Sivas)'ın batısındaki

Çamlıbel'in güzel bağları, muhtelif meyve ağaçları, zengin tabiatı, çam ağaçlarıyla örülmüş meşelik dağları ve güzel suyu vardır (Abbaslı& Abdulla, 2005: 23-24).

Daha önce de belirtildiği üzere, Çamlıbel'de dünyanın en meşhur arpalarından biri yetişir. Bu durum İranlıların Tokat'a *Arpa Çukuru* adını vermesine sebep olmuştur. Gürdere'nin derlediği bilgilere göre Köroğlu'nun babası kör edilmesine sebep olan atları dünyaca meşhur Çamlıbel arpasıyla besleyerek eğitmiştir (Gürdere, 2016: 14). Arpa, atın gelişimindeki en önemli besinlerden biridir ve bu durum, "Atın ölümü arpadan olsun" şeklindeki atasözüne de yansımıştır. 16. yüzyılın ikinci yarısında Tokat'ta ziraati yapılan ürünlere bakıldığında en önemli hububatların buğday ve arpa olduğu görülmektedir (Şimşirgil, 1990: 298).

Bu bilgilerden hareketle; Tokat'ın jeopolitik ve ekonomik yapısının sunduğu geniş imkân ve fırsatlardan ötürü Köroğlu'nun karargâhını Çamlıbel dağlarında kurması oldukça mantıklı durmaktadır.

5. Köroğlu-Tokat İlişkisinin Kültürel Temelleri

Köroğlu Destanı, Türk kültürünün en önemli sözlü hazinelerinden biridir. Destanda, Türk kültürüne ve yaşamına dair pek çok önemli bilgi mevcuttur. Walter Ong'un ifadesiyle birinci sözlü kültür (Ong, 2014: 24) ortamında üretilen ve Köroğlu'nun mücadelesini ele alan destanlar daha sonra yazıya geçirilerek yazılı kültür ortamında da kendine yer bulmuştur. Çok geniş bir coğrafyaya yayılan anlatılar; anlatıcılara, mekâna ve zamana bağlı olarak varyantlaşmıştır. Bu bölümde, Tokat yöresinde Köroğlu'yla ilgili sözlü hafızadaki bilgilerden ve Köroğlu destanının yazıya aktarılmış kollarından hareketle Köroğlu-Tokat ilişkisi sözlü ve yazılı kültür bağlamında ele alınacaktır.

5.1. Sözlü Kültürde Köroğlu-Tokat İlişkisi

Köroğlu; Tokat'ın sözlü geleneğinde Çamlıbel'le özdeşleşen ve halk belleğinde önemli bir yeri olan kahraman bir kişiliktir. Onun Çamlıbel çevresindeki şöhreti, nesiller boyunca anlatılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Yakın zamana kadar Köroğlu'nun destansı hikâyeleri halkın bir arada olduğu köy odalarında, kahvelerde, düğün odalarında anlatılmaya devam etmiştir. Bu hikâyeler; çocukların ve kadınların olmadığı ortamlarda genellikle de uzun kış gecelerinde belirli kişiler tarafından anlatılmıştır. Bu ortamlarda Köroğlu'nun yiğitlikleri, cesareti, kahramanlıkları ve fakir fukaraya yardım edişlerinden bahsedilmiştir. Özellikle de Kara Veli'nin ve Aligilin Hamdi'nin odaları bu açıdan oldukça meşhurdur. Kara Veli o dönemde hem mekân sahibi hem de Köroğlu anlatanların en mahiri ve en bilinenidir. Anlatım ortamında Köroğlu'ndan *Koç Köroğlu* diye bahsedilir ve Köroğlu'ndan başka hikâyeye de yer verilmezmiş (KK-1; KK-2; KK-3; KK:4). Destan anlatımı veya bir destancının anlattığı destanları dinleme, bir sosyalleşme vesilesi ve kültürleşme (acculturation) hadisesidir (Çobanoğlu, 2007: 23). Bu bağlamda; Çamlıbel'deki köy odası, kahvehaneler gibi anlatım ortamları Köroğlu geleneğinin aktarılmasında ve sosyalleşmede etkin rol oynamıştır.

Köroğlu; Türk kültüründe yiğitliğin, mertliğin, zalime karşı mücadelenin temsilcisidir. Onun temsil ettiği bu değerler Tokat'taki eğlence, müzik ve spor kültürüne de aksetmiş olup yüzyıllardan beri yaşatılmaya devam etmektedir. Tokat-Çamlıbel çevresinde halaylar hâlen Köroğlu havasıyla (ağırlaması) başlamaktadır. Bunun yanında düğünlerde, bayrak kaldırma sırasında yiğitliğin göstergesi olarak davul zurnayla Köroğlu havası çalınmaktadır. Yine güreş müsabakaları esnasında Köroğlu havasına pehlivanları motive etmek için yer verilmektedir. Köroğlu türküleri ve şiirleri de yörede hâlen söylenmektedir (KK-2; KK-3; KK-5).

Selahattin Adıgüzel, Tokat yöresinde oynanan halk oyunları içerisinde *Köroğlu halayına* da yer vermiştir (2004: 103, 194). Bunun yanında Tokat yöresinde oynanan bir diğer oyun da Kırat halayıdır. Halayın sözleri üç varyant hâlinde olup kıratın sadakati, hareketleri, Türk insanının at sevgisi ve övgüsü işlenmiştir (Adıgüzel, 2004: 120, 183). Erdoğan Korkmaz'ın semah üzerine yaptığı çalışmaya göre, Tokat'ın bazı yörelerinde Köroğlu'ndan alınan parçalarla yeldirme oynanmaktadır. Sıraç Türkmenler, Köroğlu'nu çok sever ve ondan şiirler söylerler (URL-3). Bu bilgiler Faruk Sümer'in, "Köroğlu türkülerinden hiç olmaz ise biri bu bölgeden çıktığı gibi, Köroğlu oyun havası da en fazla bu bölgede oynanır" (1987: 18) ifadelerini destekler. Halil Bedii Yönetken, *Derleme Notları* (1966) adlı eserinde Tokat'ta Köroğlu türkülerinin söylendiğinden ve Köroğlu oyununun oynandığından bahseder (1966: 48).

Çalışmanın sağlam bir zemine oturması adına; Tokat ve Sivas kaynaklı Orta Yayla, Sivas Folkloru, 4 Eylül, Yeşilirmak, Kümbet, Tokat Kültür Araştırma dergileri taranmış; Köroğlu'yla ilgili sözlü gelenekten aktarılan bir çalışma olup olmadığı araştırılmıştır. Tokat Kültür Araştırma Dergisinin 1991 yılı 3. sayısında Cevat Altınok tarafından derlendiği anlaşılan bir Köroğlu anlatısına rastlanmıştır (1991: 31). Tamamen halk ağzıyla kayda geçmiş olan Köroğlu anlatması bir kahramanlık masalı özelliği göstermektedir.

Tokat'taki Köroğlu geleneğinin toplum hayatına yansımaları, aktarım ve icra ortamları hakkında verilen bu bilgiler yanında Köroğlu'nun kimliği, Çamlıbel'deki tarihî ve efsanevi hayatı hakkında bilinenleri derlemek üzere bir saha araştırması da yapılmıştır. Kaynak kişilere Köroğlu'nun kimliği, kişiliği, ailesi, atı, delileri, yaşadığına inanılan coğrafya, yaşadığı dönem, toplumda bıraktığı izler, varlığına kanıt sayılabilecek deliller üzerinden sorular sorulmuş ve bunlar kayda geçirilmiştir. Bu araştırmayla Çamlıbel'deki Köroğlu algısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Sözlü rivayetlerin yazılı kaynakları desteklemesi ve tamamlayıcı bir rolünün olması birçok tarihî olaya ışık tutması açısından önemlidir.

Kaynak kişilere göre Köroğlu'nun adı Ruşen Ali, Ali Ruşan, Rovşan Ali'dir. Babası kör edildiği için namı Köroğlu olmuştur (KK-1; KK-2; KK-3; KK-4). Köroğlu'nun hayatı ve Çamlıbel'de eşkıya olarak zuhur etmesiyle ilgili kaynak kişilerin verdiği bilgiler benzerlik göstermektedir ancak ayrışan bazı yönler de mevcuttur. Kaynak kişilerden Ali Çabuk, Köroğlu anlatım ve icra ortamlarında bulunmuş ve oradan hatırladıklarını aktarmıştır. Kaynak kişinin verdiği bilgilerde Köroğlu'nun zuhuruyla ilgili orijinal bilgiler mevcuttur:

"Büyüklerimden duyduğuma ve köy odalarında dinlediklerime göre Köroğlu daha küçük bir çocukken Niksar'dan Azerbaycan'a gitmeymiş. Azerbaycan'da bir ağa Köroğlu'nu hizmetçi tutmuş. Köroğlu'na çiftlikte sığırlara, davarlara, yıldırlara bakma görevi düşmüş. Bir gün atları deniz kenarında yayarken denizden bir erkek aygır çıkmış, doru atla çiftleşmiş, oradan da denize gitmiş kaybolmuş. Gel zaman, git zaman; bir müşteri gelip at istemiş: 'Şunu alayım, bunu alayım' derken Köroğlu adama: 'Sen bu doru kısırağı al' demiş. 'Niye?' demiş adam. 'Ben öyle diyorum, bir şey biliyorum; sen bu doru kısırağı al' demiş Köroğlu. Adam doru kısırağı almış ve zamanla at döllemiş. Gel gör ki kötü bir tay doğmuş kısıraktan. Atı alan adam öfkeyle Köroğlu'na, 'Ulan bana aldırдыңın at bu mu namussuz?' diyerek eza cefa etmiş. Köroğlu oradan kaçıp tekrar Niksar'a, oradan Amasya'ya oradan da Tokat'a gelmiş ve kuruluş yapmış." (KK-1)

Bu anlatıdan hareketle; Köroğlu'nun Niksar'dan Azerbaycan'a gitmesi ve seyislik yapanın babası değil Köroğlu'nun kendisi olmasıyla ilk kez karşılaşmıştır. Köroğlu, Çamlıbel'e geldikten sonra Bolus Beyi'yle mücadeleye girişmiştir. Bu mücadelenin temelinde, Bolus beyinin Köroğlu'na haksızlık etmesi ve kötülük yapması yatmaktadır (KK-1). Bu bilgiyle de yine ilk kez karşılaşmıştır çünkü genelde Köroğlu'nun Bolu beyiyle düşmanlığı babasının kör edilmesiyle ilişkilidir. Kaynak kişilerden Ahmet Güven ve Mehmet Ekinci'ye göre ise Köroğlu'nu eşkıya

yapan ve Köroğlu olmasını sağlayan babasının kör edilmesinden kaynaklı intikam duygusudur. Köroğlu; Demircioğlu, Kiziroğlu gibi kılıç vuran, Ayvaz gibi kurnaz dostlarıyla Çamlıbel'de kuruluşunu tamamladıktan sonra Bolu Beyi'ni öldürüp intikamını almış ve sonra Çamlıbel'e hâkim olmuştur (KK-1; KK-2; KK-3; KK-4). Köroğlu'nun eşkıya olmasından sonra meskeni Çamlıbel Dağları ve Selük adı verilen bir köydür. Selük, Köroğlu'nun kaçak duruma düşüp kendine sığınanlara sahip çıktığı ve onları sakladığı yerdir. Köroğlu'nun gücünün büyük kısmı da Selük'tedir. O dönemde devlet zayıf olduğu için devlet de dâhil Köroğlu'yla kimse baş edemez (KK-2; KK-3). Bir zaman sonra Köroğlu'nun dürüstlüğü, mertliği ve hakça mücadelesi devlet tarafından da anlaşılınca kendisine Çamlıbel'den geçen kervanlardan adil ölçüde vergi almak için izin verilmiştir (KK-1). Köroğlu, günümüzde Horoz Tepesi ya da Horoz'un Tepe adı verilen bölgede kervanlardan bac alır ve belli aralıklarla hâkim noktalarda taş yığınlarından kontrol kuleleri yaptırarak tehlikelerden haberdar olurmuş (KK-2; KK-3). Köroğlu'nun böylesine büyük bir gücü kontrol etmesinde zekâsı, yiğitliği ve onun için ölmeye hazır dostları önemli bir etkidir. Rivayete göre, o dönemin en meşhur eşkıyalarından biri olan Kiziroğlu Mustafa Bey de Sivri ve Sulusaray taraflarında eşkıyalık yaparken Köroğlu'yla birlik kurmuş ve onun emrinde kılıç sallamıştır. Ayvaz da Köroğlu'nun oğlu gibidir, çok kurnaz ve akıllı olduğu için Köroğlu'nu birçok badireden kurtarmıştır (KK-3). Bu bilgilerden hareketle, Köroğlu'nun Çamlıbel'de çok güçlü bir sistem kurduğu; strateji bilgisinin, taktik zekâsının ve yönetme kabiliyetinin üst düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

Köroğlu, Tokat-Çamlıbel yöresinde hâlen çok sevilen ve saygı duyulan bir kişiliktir. Köroğlu'nun yüzyıllardır Tokat coğrafyasında bıraktığı izler silinmemiştir. Halkın onu kahraman olarak telakki etmesi daha çok onun halkla bütünleşmesiyle alakalı görünmektedir. Kaynak kişilerin Köroğlu'na bakışı ve hakkındaki görüşleri şu şekildedir:

“Köroğlu; Çamlıbel'de gelen geçen kervanlardan, zenginlerden, beylerden haraç alır ama garibe gurabaya, yazıda çalışan insanlara hiç dokunmazmış. Topladıklarının kendine yeten kadarını alıp gerisini muhitindeki halka, fakir fukaraya dağıtırmış. O yüzden kendisinin hiçbir şeyi olmamış. Köroğlu çok gösterişli, yiğit, mert, gözü pek, adil ve namuslu bir insanmış. O sebeple halk da onu çok sever sayarmış. Anlatılanlara göre de erenlerden bir kişiymiş. O, erenlerden olmasa Allah ona kadar gücü kuvveti vermezdi. Hakça çalışmasa, dürüst olmasa Hak'tan nasip alamazdı. Muhitinde adaleti sağlamak için mücadele etmesi ve zalime karşı durması onun veliliğindedir. Onun adında bir kere Ali var.” (KK-1).

Kaynak kişinin verdiği bu bilgilerde, Tokat yöresi Alevi Türkmenlerin Köroğlu'nu kutsayıp Hz. Ali'yle ilişkilendirmesinin etkisi görülmektedir. Köroğlu'nun Azerbaycan'daki kollarında da görülmekle birlikte Doğu versiyonlarında Köroğlu-Hz. Ali ilişkisi daha yoğun şekilde göze çarpmaktadır. Ayrıca bu durum; Köroğlu'nun eşkıya, âşık tipleri yanında Tokat'ta veli tipi özelliği kazandığının da göstergesidir. Diğer kaynak kişilerin de Köroğlu'na bakış açıları kolektif şuurun yansıması şeklindedir:

“Köroğlu olsun, yiğitleri olsun kervan kesip haraç alırlarmış ama namus cihetine çok doğru bir insanmış. Köroğlu namus cihetine yanlış yapanları cezalandırır idam edermiş. Sivas istikametinde gelip giden kervanları keser, bacını almış. Bu şekilde hem gücünü korur, hem emrindekileri besler hem de yazıda yabandaki insanlara yardım edermiş. Onun yazıda çalışan halka, fakir fukaraya zararı dokunmazmış. O zamanın insanları Köroğlu'nu çok sever, kendilerinin koruyucusu gibi görürlermiş. Büyüklerden duyduğumuza göre Köroğlu hasta olduktan sonra bütün Çamlıbel seferber olup onu ziyarete gitmişler. O kadar sevilir sayılmış. Köroğlu'nun türkülleri şiirleri de hala bu çevrede söylenir.” (KK-2; KK-3).

Köroğlu rivayet edilen bu özelliklerinden dolayı çok sevilmiş ve halk tarafından kahraman olarak görülmüştür. Aynı zamanda Köroğlu'nun otoriteyi sağlamak için sert kanunlar koyduğu da anlaşılmaktadır.

Halk belleğinde Köroğlu'nun Kırat'ı Köroğlu'yla bütünleşmiştir. Kırat hem çok güzel hem çok güçlü hem de çok akıllıdır. Kırat'ın Köroğlu'yla birlikte kırklara karıştığına, hâlâ yaşadığına, her pazar kurulduğunda bir yiğidin ona sahip olduğuna ve Çamlıbel'de değişik zamanlarda kişnemesinin duyulduğuna inanılmaktadır (KK-1). Bu ifadelerden hareketle, Kırat'ın da Köroğlu gibi kutsandığı; olağanüstü niteliklere sahip, güçlü bir at olarak toplum hafızasına kazındığı görülmektedir.

Sözlü kaynaklardan edinilen bilgilerden biri de Köroğlu kollarında sık sık karşılaşılan Tokat Paşası Hasan Paşa ile Köroğlu arasındaki mücadeleye dairdir. Kaynak kişi bu konuda şu bilgiyi aktarmıştır: “Büyükler eskiden, ‘Köroğlu, Tokat Paşası Sokullu Hasan Paşa’yla da mücadele etmiş. Bu Hasan Paşa da çok babayığitmiş ama bir tek Köroğlu onu alt edebilmiş ve öldürmüş’ diye anlatırlardı.” (KK-1). Kaynak kişi özellikle sorduğumuz bu kısımda Sokullu Hasan Paşa ismine son derece emin bir şekilde cevap vermiş ancak olayın nasıl olduğuyla ilgili teferruatları hatırlayamamıştır.

Köroğlu'yla ilgili sözlü gelenekteki diğer husus onun kırklara karışmasıdır. Tüfek icat olduğunda Köroğlu, “Tüfek icat oldu mertlik bozuldu” deyip hazinelerini yiğitlerine pay etmiş ve dünya saltanatını bırakıp atıyla birlikte Çamlıbel'de erenlere karışmıştır. Onun erenlere karışması onun namus cihetinde yaşaması, adil ve mert bir yiğit olmasıyla alakalıdır (KK-1; KK-2; KK-3). Çamlıbel'de Köroğlu'nun kırklara karıştığı inancı da onun Tokat'ta veli tipine uygun bir şahsiyet olarak telakki edildiğinin göstergesidir.

Çamlıbel Belediye Başkanı Adem Akgül, Köroğlu'nun Çamlıbel'deki varlığıyla ilgili şu bilgileri kaydetmiştir:

“Büyüklerimizden duyduğumuza göre; Köroğlu Çamlıbel'i merkez alarak bu çevrede Almus, Yıldızeli, Bayazıt, Artova, Pazar, Zile taraflarına kadar her yere hükmetmiş. O nedenle, Çamlıbel muhitinin her bir köşesinde Köroğlu'nun adına bir eser bulmak mümkündür. Çamlıbel'de herkes Köroğlu'nu çok sever, sayar ve yaşatır. Biz onun Çamlıbel'de yaşadığına inanıyoruz” (KK-4).

Çalışmalarımız esnasında Köroğlu'nun Tokat'ta yaşadığını, kendilerinin Köroğlu'nun soyundan geldiğini ve atalarının Tokat'tan Kayseri'ye göçtüğünü iddia eden bir ailenin bireyleriyle de görüşmeler yapılmıştır. Bu ailenin iddiaları doğrultusunda Nüfus Genel Müdürlüğüne üst soy incelemesi için başvurulmuştur. Ancak 1870 öncesine ulaşmak mümkün olmamıştır. Sadece Nüfus Genel Müdürlüğü kayıtlarında ailenin “Köroğlu Sülalesi” olarak yer aldığına dair bir belge alınmıştır. Aile, Kayseri'de de *Köroğlular* olarak bilinmektedir. Ailenin Köroğlu'yla ilişkisi kültürel aktarım yoluyla nesilden nesile geçerek bugünlere kadar ulaşmıştır. Şu an hayatta olmayan kaynak kişi; soy bilgilerini babasından öğrenmiş, soylarının Tokat'taki Erkilet'ten Kayseri Erkilet'e geldiğini ve babasının kendilerine Köroğlu soyundan geldiklerini anlattığını kaydetmiştir. (KK-6). Kendisi aynı zamanda vali yardımcısı olarak görev yapan diğer kaynak kişi de bu bilgileri teyit etmiş ve şu bilgileri aktarmıştır:

“Büyüklerimizden öğrendiğimize göre soyumuz Köroğlu'na dayanmaktadır. Ailemiz Kayseri'ye Tokat Pazar ilçesindeki Erkilet'ten göçmüştür. Büyüklerimiz, çocukluğumuzda sık sık Köroğlu'ndan bahseder ve Köroğlu'nun Tokat-Çamlıbel'de yaşadığını söylerdi. Bizim ailemizin en önemli özelliği Köroğlu gibi haksızlık karşısında mazlumun yanında oluşudur. Köroğlu'nun soyundan geldiğimize dair en önemli delil soyağacımızdır. Büyüklerden duyduğumuza göre 1800'lü yıllarda dedelerimizden Ruşen Ali adını taşıyanlar mevcuttur. Sözlü gelenek nesilden nesile

nakledildiği için Köroğlu'nun yaşadığı zamandan bugüne kadar geçen süreçte soy bilgilerinin büyük çaplı tahribata uğrayacağını düşünmüyorum. Bizler sülale olarak Köroğlu'nun düsturları etrafında onun adını yaşatıyoruz ve yaşatmaya devam edeceğiz” (KK-7).

Tokatlı Devlet Eski Bakanı Metin Gürdere de Köroğlu'yla ilgili yazılı ve sözlü kaynaklardan edindiği bilgilerden hareketle Köroğlu-Tokat ilişkisine değinmiştir. Gürdere, bu konuda ilk bilgileri 1960'lı yıllarda av arkadaşı olan 55-60 yaşlarındaki Sakaoğlu Osman Uzun'dan edinmiştir. Gürdere'nin çalışmasında; sözlü kaynaklardaki Köroğlu kimliğinden, Köroğlu'nun tarihî ve rivayete dayalı şahsiyetinden, Çamlıbel'de Köroğlu'na izafe edilen yerlerden, Çamlıbel'in destan muhiti olmasına dayanak olabilecek tespitlerden ve Köroğlu'yla ilgili Çamlıbel'de anlatılan kısa hikâyelerden bahsedilmiştir (2016:9). Son dönem Tokatlı âşıklardan Eşref Tonbuloğlu'nun aşağıda örneğini sunduğumuz bazı şiirlerinde Köroğlu'nun kimliği, atı, kişiliği, mertliği, zalime karşı tavrı çevresinde onu Tokat'la ilişkilendirdiği görülmektedir (Avşar, 2022: 11, 70, 140, 194, 204, 364, 466)

“Çamlıbel'dir Tokat- Sivas arası
Orda hâlâ Köroğlu'nun nârası
Gelir zalımların hesap sırası
Sor deyince Tokat düşer yâdıma.” (Avşar, 2022: 11).

5.2. Yazılı Kültürde Köroğlu-Tokat İlişkisi

Bu bölümde Köroğlu'nun Batı versiyonlarında yazıya geçirilmiş kollar ve bu konuda yazılmış eserler incelenerek Köroğlu-Tokat ilişkisine dair tespitlere yer verilmiştir.

5.2.1. Paris Nüshasında Köroğlu-Tokat İlişkisi

Chodsko'nun hazırladığı Paris nüshasında her kol bir meclis olarak değerlendirilmiş ve eser 13 meclisten meydana gelmiştir. Eserin 9. meclisi tamamen Köroğlu- Tokat- Çamlıbel ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu kolda, ana mekânlar Tokat ve Çamlıbel'dir. Turna eti için Tokat'a giden Ayvaz, Demircioğlu, Belli Ahmed ve Küyümçüoğlu'nun yakalanması Köroğlu'nun onları kurtarıp Hasan Paşa'yı öldürmesi anlatılır. Bu kolda delilerin Köroğlu'na *Celâli Köroğlu* diye hitap ettiği, Bolu Bey'in Hasan Paşa'nın bir komutanı olduğu görülmektedir (Abbaslı, 2005: 129-154). Chodsko'ya göre, Köroğlu, Celâli İsyanlarına iştirak etmiş bir eşkıyadır ve kendisine Celâli Köroğlu denmesi tesadüfi değildir (Abbaslı, 2005: 219).

5.2.2. Tiflis Nüshası- Tebriz Varyantına Göre Köroğlu-Tokat İlişkisi

Köroğlu'nun Tiflis Nüshası veya Tebriz Varyantı 2005 yılında Elnara Tofiq Qızı tarafından yayımlanmıştır. Eseri Gürcistan'dan getiren ve Türk dünyasına kazandıran Dilare Aliyeva olmuştur. Eserin çevirisi de Dilare Aliyeva ve Tofiq Oızı tarafından yapılmıştır. Bu nüshada yer alan *Ayvaz'ın Öz Bazı Yaşlıları ile Kazlı Göl'e Ördek ve Kaz İçin Gitmesi ve Onun Hasan Paşa'ya Esir Düşmesi. Köroğlu'nun Hasan Paşa ile Davası ve Ayvaz'la Onun Yaşlılarını Azad Etmesi* (Tofiq Qızı, 2005: 79-91) ve *Celâli Köroğlu'nun Hasan Paşa'nın Serdari Bolu Bey'le Davası ve Tokat'tan Hasan Paşa'nın Kızı Saadet Begim Hanım'ı Getirmesi* (Tofiq Qızı, 2005: 185-206) doğrudan Tokat'la ilgilidir. Bu varyantta da Köroğlu, *Celâli Köroğlu* olarak geçmektedir.

5.2.3. Ali Kemali Varyantında Köroğlu-Tokat İlişkisi

Ali Kemali tarafından derlenen varyantta da Köroğlu'nun Tokat'la ilişkisini ortaya koyan kollar mevcuttur: *Köroğlu'nun Değirmende Kırat'ı Hamza'ya Vermegidi ve Geri Almagıdı* (İsmayılov, 2009: 45- 66) kolunda; Tokat paşası, Köroğlu'nu güçten düşürmenin yolunun Kırat'a sahip olmak olduğunu söyleyerek atı getirene kızını vereceğini söyler. Keçel Hamza da Kırat'ı çalar ama Köroğlu Kırat'ı yeniden ele geçirir. *Ayvaz'ın Durna Seferinin Destanı* kolunda (İsmayılov, 2009: 160-235); Hasan Paşa Tokat paşasıdır ve Ayvaz, turna eti bulmak için Tokat'a gelir. Köroğlu'nun

delileri Hasan Paşa tarafından esir alınır ve Köroğlu onları kurtarıp Hasan Paşa'yı öldürür. Bu destanda, Tokat'ın etrafının su olduğundan ve dağın öbür yüzünde de Çamlıbel'in olduğundan bahsedilir (İsmayılov, 2009: 169, 171). Gerçekten de coğrafi olarak Tokat'ın güney yönündeki dağların diğer tarafında Çamlıbel vardır. Bu destanda Köroğlu'nun ağzından Tokat'tan bahseden iki dörtlük mevcuttur:

“Qoymaram sen çatay Tokat şehrine
Yeti gerek onda fendi feline
Qarışmadın Köroğlu'nun qehrine
Amma şad olmay qem alay gede (İsmayılov, 2009: 216)

Tokat'ın dövrünü alın
Şerine kovgalar salın
Tacirlerin bacın alın
Mustafaxan qeşeng oğlan.” (İsmayılov, 2009: 233).

Ayvaz'ın Türkmən'e Getmegidi ve Ata- Anasını Toyuna Davet Etmegini (İsmayılov, 2009: 235-245) kolunda; Ayvaz'ın atasıyla Tokat'ın yeri, Dona Hanım'ın Tokat Paşasının kızı olması ve kendisinin turna için Tokat'a gitmesi üzerine bir diyalogu mevcuttur (İsmayılov 2009: 239- 241). Bu kolda da yine Dona Hanım ağzından Tokat geçen dörtlüğe yer verilir:

“Tokat'ın terkini ettim
Gelmedi yârim gelmedi
Elimin kahrını ettim
Gelmedi gülüm gelmedi.” (İsmayılov, 2009: 240)

Köroğlu'nun Bolu Serdar'ı Axtarmağıdı (İsmayılov, 2009: 246-256). Bu kolda Köroğlu'nun delilerini zindandan kurtarmak için Tokat'a gitmesinden sonra Bolu Serdar'ın ihanetiyle Çamlıbel'e düşmanın saldırması konu edilmiştir. Ali Kemali'nin toplayıp sifarişle yazdırdığı kollardan biri de *Ayvaz'ın Durna Getirmeye Gitmesi*'dir (İsmayılov, 2009: 313- 348). Bu destanın da ana mekânı Tokat'tır. Bu kolda, Tokat'a turna teli getirmeye giden Ayvaz'ın yanında Demircioğlu ve Deli Hasan vardır. Turna teli getirilmek istenen yer ise Tokat Gölü'dür.

5.2.4. İsrail Abbash& Behlül Abdulla'nın Tertip Ettiği Kollarda Köroğlu-Tokat İlişkisi

Azerbaycan sahası anlatılarında Tokat ve Çamlıbel Köroğlu'nun aslı mekânlarından. İsrail Abbash ve Kemal Abdulla tarafından Azerbaycan'da anlatılan Köroğlu kollarıdan tertip edilen *Köroğlu Destanı* adlı eserin notlar kısmında Çamlıbel'in Sivas'ın batısında yer aldığından bahsedilir (2005: 23- 24). Aynı eserde Tokat'la ilgili kollara ise şu şekildedir: *Hamza'nın Kırat'ı Aparması* (2005:165- 188) kolunda, Tokat Paşasının adı Mahmut Paşa'dır. Olaylar genelde Tokat ve Çamlıbel arasında geçer ve Köroğlu'nun Kırat'ının Keçel Hamza tarafından çalınması ele alınır. Bu kolda içinde Tokat geçen bir de şiire de yer verilmiştir:

“Köroğlu heç demez yalan
Tokat'a salmışam talan
Cümle deliler Ayvaz Han
İgit erler yerinde mi.” (2005:187).

Köroğlu'yla Arap Reyhan (2005: 189- 211) kolunda, Köroğlu'nun Arap Reyhan'ı yakaladıktan sonra Tokat'a saldırıp Hasan Paşa'yı da ele geçirme isteği görülür. *Kulun Kaçması* (2005:233-248) kolunda Tokat ve yakınlarındaki Bayazid yazısından bahsedilir. *Mahru Hanımın Çamlıbel'e Getirilmesi* (2005: 278-302) kolunda padişah; Tokat Paşası Hasan Paşa'dan Köroğlu ve Kiziroğlu'nun yakalamalarını ister. *Hasan Paşa'nın Çamlıbel'e Getirilmesi* (2005: 352- 363)

kolunda Tokat Paşası Hasan Paşa'nın Çamlıbel'e getirilmesi anlatılır. Kol genellikle Tokat-Çamlıbel arasında geçer. *Mehter Alı (Alı Kişi)* (2005: 461-469) kolu, Tokat Paşası Hasan Paşa'nın Hasan Han'dan iki at istemesiyle başlar. *Cünun'un Getirilmesi* (2005: 471- 476) kolunda Köroğlu'nun bir bezirganla mücadelesi ve Âşık Cünun'u Çamlıbel'e alışı anlatılır. Bu kolda bezirganla Köroğlu'nun söyleşmesinde bir dörtlükte Tokat'a yer verilir:

“Gettim İstanbul'a geldim Tokat'tan
Kayıttım Bağdat'tan geçtim Dervet'ten
Çekerem salaram men seni attan
Kaldırıp çakaram yere vermerem”¹

Demircioğlu'nun Gelməsi (2005: 480- 481) kolunda Âşık Cünun Tokat paşasının âşığıdır ama Çamlıbel'de Köroğlu'na dâhil olmak ister. Demircioğlu ise Tokat'ta nalbant olup Köroğlu Kırat'ı ona nallatır. *Hamza'nın Gelişi* (2005: 490- 493) kolunda Keçel Hamza'nın Çamlıbel'e gelişi anlatılmıştır ama destan tam değildir. Bu anlatıda Köroğlu'nun bir dörtlüğünde Tokat adı geçmektedir:

“Gördüm düşmen savaşını
Yedim aşın lavaşını
Tokat'ta kırat başını
Tutandan haberin var mı.” (2005: 490- 493)²

Köroğlu'nun Kıratının Aparılması (2005: 493- 496) kolunda, Tokat Paşası Hasan Paşa'nın isteğiyle Kırat'ın Keçel Hamza tarafından çalınıp Tokat'a götürülmesi anlatılır. *Tokat Seferi* (2005: 496- 497) kolunda Köroğlu'nun ağzından şu dörtlüğe yer verilir:

“Candan geçtim ben Kırat'ın yolunda
Kırat ağlar şimdi düşman elinde
Axtarıp tapmasam Tokat ilinde
Dağıtmamış şehir kale koymaram.” (2005: 497)

5.2.5. Memmedhüseyn Tehmasib'in Tertip Ettiği Kollarda Köroğlu-Tokat İlişkisi

Memmedhüseyn Tehmasib tarafından derlenen kollarda Köroğlu-Tokat ilişkisinin en zengin olduğu kaynaklardan biridir. Eserde yer alan destanlarda Tokat- Köroğlu ilişkisi şu şekildedir:

Alı Kişi (2005: 7- 17): Bu kolda Köroğlu'nun babası Alı Kişi Hasan Han'ın yılıkıcısıdır. Tokat Paşası Hasan Paşa Hasan Han'ı ziyarete gelince ondan at ister. Yılıkıcının kör edilmesinde Tokat Paşasının etkisi görülür. *Hamza'nın Kıratı Aparmağı* (2005: 138-177) kolunda Tokat Paşasının Köroğlu'nu yakalamak için atını çaldırmasından bahsedilir. Bu kolda, Hasan Paşa'nın Köroğlu'nun kervanları soymasından dolayı Tokat'a mal getirmediğinden yakınması önemli bir ayrıntıdır (2005: 139). Ayrıca bu kolda, Tokat kalesi tasvirinde de kalenin üç tarafı toprak bir tarafı sudur (2005: 175). *Köroğlu'nun Bayazid Seferi* (2005: 202- 222) kolunda mekân Çamlıbel, Tokat ve Beyazid'dir. Destanda Bayazid'in Çamlıbel'le mesafesi seher vakti çıkınca akşama ulaşacak kadar yakındır. *Kul'un Kaçmağı* (2005: 223- 238) kolunda Kul, Alemkulu Han'dan Bayazid'de esir alınan Köroğlu'nun delilerinin haberini Tokat paşasına iletmesini ister. Ancak Alemkulu Han Köroğlu'yla dost olup buna engel olur. *Köroğlu ile Bolu Bey* (2005: 239- 269) kolunda Tokat Paşası Hasan Paşa, Alemkulu ile Köroğlu'nun dostluğunu öğrenip çok sinirlenir. Bolu Bey hileyle Köroğlu'nu yakalayıp kuyuya atar. İsabalı ve Dünya Hanım Köroğlu'nu kurtarır ve Köroğlu da Bolu Bey'i öldürür. Destanda mekân Tokat, Çamlıbel ve Erzincan'dır. *Hasan*

¹ Bu şiir Tehmasib tarafından tertip edilen varyantta “Köroğlu'nun Erzurum Seferi” kolunda da mevcuttur (Tehmasib, 2005: 363).

² Bu dörtlük Tehmasib'in tertip ettiği varyanta da yer almaktadır. Kırat'ın çalınması sonucu Köroğlu bu dörtlüğün olduğu şiiri söyler (Tehmasib, 2005: 400).

Paşa'nın Çamlıbel'e Gelmesi (2005: 315- 326) kolunda, İstanbul padişahı Tokat paşasına 40 gün içinde Köroğlu'nu yakalamasını emreder. Hasan Paşa 15 bin askerle Çamlıbel'i kuşatır. Köroğlu Hasan Paşa'yı esir alır ama öldürmez (2005: 315- 326). Tehmasib'in derlediği bu eserde ayrıca Esed'den aktarılan varyanta göre Ayvaz'ın Tokatlı olduğu bilgisi mevcuttur (2005: 377). *Turna Teli Kolunda* "Paşa koy gelsin Ayvaz'ı" redifli şiirin 1. dizesinin bazı varyantlarda "Seferimdi şehri Tokat" şeklinde olduğundan bahsedilir (2005: 388).

5.2.6. İran Türklerinin Köroğlu Anlatılarında Köroğlu-Tokat İlişkisi

İran Türkleri arasında da Köroğlu destanı önemli bir yere ve öneme sahiptir. Fazıl Özdamar tarafından hazırlanan tez çalışmasında Köroğlu'nun İran rivayetleri incelenmiştir (Özdamar, 2019). Bu çalışmada Köroğlu'nun 11 kolu ele alınmıştır. Bu kollardan *Köroğlu'nun Turna Teli (Tokat)* kolunda mekân Tokat'tır. Kolda Ayvaz ve Köroğlu'nun iki delisi Tokat Gölü'ne turna teli getirmeye giderler (2019: 254-295). *Mehter Alı* destanında ise Tokat Paşası Hasan Paşa'dan bahsedilir (2019: 127-165). Çalışmada İran'da birçok âşîğin anlattığı Köroğlu kollarına ayrı ayrı yer verilmiş olup hemen bütün âşıkların anlatılarında *Köroğlu'nun Tokat Seferi (Turna Teli Seferi)* yer almıştır (2009: 91-104). *Köroğlu'nun Turna Teli (Tokat)* kolunda (2019: 254-295) Tokat Gölü'nden Köroğlu'nun Ayvaz'ın başına dikmek için yiğitlik sembolü olarak turna teli istemesi ve Ayvaz'ın Demircioğlu ve Yumuk Ahmet ile turna için Tokat'a gitmesi anlatılır. Bu kol içinde Tokat geçen bir dörtlüğe de yer verilmiştir:

"İndi gör, Deliler neyle?
Dostlarım şad olub güler,
Ag Dere'den kömek geler,
Tokat şehri talanacag." (2019: 275)

5.2.7. Pertev Naili Boratav'ın Köroğlu Destanı Eserinde Köroğlu-Tokat İlişkisi

Pertev Naili Boratav'ın *Köroğlu Destanı* adlı eseri Köroğlu'yla ilgili Türkiye sahasında yapılmış ilk ciddi akademik çalışma olarak değerlendirilmektedir. Bu eserde de Köroğlu-Tokat ilişkisini ortaya koyan önemli tespitler mevcuttur. Eserde Chodsko'nun tercüme ettiği Paris rivayetinde Köroğlu'nun Tokat Paşası Hasan Paşa'yı öldürmesi ve bunun sonucu Bolu Beyi'nin intikam almak üzere Tokat'a gelmesinden bahsedilmektedir (1984: 25-26). Boratav'ın, Hulufu'nun Azeri rivayetlerini aktardığı bölümlerden biri *Kır Atın Tokat'a Kaçırılması ve Köroğlu'nun Tokat Seferi* adını taşır (1984: 37-38). Boratav'ın aktardığı Elaziz rivayetinde, "Köroğlu kah Bolu Çamlıbel'inde kah Tokat Çamlıbel'inde oturur" ifadelerine yer verilir. Bu kolda Köroğlu'nun Tokat-Çamlıbel'e yerleşmesi, Karamanoğlu beyinin kızı Telli Hanım'ı Çamlıbel'e getirmesi anlatılır (Boratav, 1984: 42). Boratav eserinde, "Tokat kervanından aldım bakırı/ İncitmeyin fıkara'yı fakırı/ Tuna seli gibi babam boz ırakıyı/ İçirin Beylere ben gelincez tak ben gelincez vay vay!" türküsüne de değinir (1984: 121, 197). Aynı dörtlük Elaziz rivayetinde de mevcuttur (Boratav, 1984: 217).

Boratav, Köroğlu'na isnat edilen eski şiirlerinden de hareketle Evliya Çelebi'nin Tokat Çamlıbel'de Köroğlu'ndan bahsetmemesini, duymamasına ya da bahsedecek bir vesile bulamamasına bağlar (1984: 130). Bu ifadelerden hareketle, Boratav'ın da Tokat Çamlıbel'ini Köroğlu'nun mekânı olarak değerlendirdiği söylenebilir.

5.2.8. Behçet Mahir Anlatmalarında Köroğlu-Tokat İlişkisi

Mehmet Kaplan, Muhan Bali ve Mehmet Akalın tarafından Behçet Mahir'den derlenen *Köroğlu Destanı* adlı eserde de (1973) Köroğlu- Tokat ilişkisini ortaya koyan kayıtlar mevcuttur. *Demircioğlu- Reyhan Arap* kolunda padişah fermanıyla Tokat- Sivas arasındaki Çamlıbel'in kervanlardan kırkta bir bac alma izniyle Köroğlu'na verildiği görülür. Anlatıcıya göre Çamlıbel,

Türkiye'nin anavatanıdır ve İstanbul'dan Halep'e kadar bütün kervanların geçiş güzergâhıdır (1973: 45).

Köroğlu-Niğdeli Geyik Ahmet kolunda Köroğlu'nun koçaklarından Tokatlı Depe Daşak'a yer verilir. Depe Daşak, Köroğlu'nun en güvendiği kişilerden olup onun beşinci koçağı ve bölükbaşlarındandır (1973: 64). *Bağdat* kolunda Kiziroğlu Mustafa Bey Köroğlu'nun Bağdat'ta olmasını fırsat bilerek Tokat tepelerini aşip Çamlıbel'i yağmalamak ister (1973: 335) sonra pişman olup Bağdat'a Köroğlu'na yardıma gider. Gelini Telli Nigar da Dana Hanımla birlikte Çamlıbel'den çıkıp Tokat tepelerini aşarak Bağdat'a yollanırlar (1973: 340).

Köroğlu- Han Nigar kolunda ve *Kenan* kolunda, "Tokat'tan almışım babam bakırı/ İncitmeyin fukarayı fakırı/ Tuna Çayı gibi dökün rakıyı/ İçirin beylere ta ben gelince" dörtlüğüne yer verilir (1973: 83, 275). *Köse Kenan- Dana Hanım* (1973: 76), *Akşehir Telli Nigâr Cengi* (1973: 163), *Kenan* (1973: 272), *Bolu Beyi* (1973: 582) kollarında Köroğlu, Deli Mehtar'ı düzenleyeceği toylar ve ganimet pilavı yemeleri için Sivas, Kayseri, Zile ve Tokat'taki tüm fukarayı, eli kaşık tutanları ve dervişleri toplayıp getirmekle görevlendirir. Demircioğlu'nu ise Kiziroğlu'na gönderir. *Kenan* kolunda Köroğlu, Kiziroğlu'nu Tokat tepelerinden uğurlar (1973: 272). *Bolu Beyi* kolunda Köroğlu kendini ele geçirmek isteyen Bolu Beyi ve askerlerine kimliğini gizleyerek rehberlik eder. Tokat tepelerine geldiklerinde kendisini bir müddet burada beklemelerini söyleyip onlardan ayrılır ve Çamlıbel'e gelir (1973: 581).

Köroğlu'nun Behçet Mahir anlatmasında, Köroğlu'nun mekânı Tokat Çamlıbel'dir. Köroğlu, koçaklarıyla birlikte vatanına ve devletine bağlı bir Türkiye kahramanı olarak sunulur.

5.2.9. Doğan Kaya'nın Çalışmalarında Köroğlu-Tokat İlişkisi:

Doğan Kaya, Köroğlu'yla ilgili çalışmalarında (2013; 2018), 13 kolda Tokat ve Çamlıbel'e dair tespitlerde bulunmuştur. Bu kolların birçoğu Azerbaycan varyantlarında mevcut olan kollarıdır. Kaya, bu çalışmalarda kolların kim tarafından anlatıldığını, araştırmacıların kimden derlediğini, kolların eş metinleri varsa nerede, hangi adla yer aldığını da not düşmüştür. Bu kolları Kaya şu şekilde sıralamıştır:

1. Alı Kişi, 2. Bolu Bey ve Koç Köroğlu 3. Demircioğlu ile Reyhan Arap 4. Hamza'nın Kırat'ı Çalması 5. Hasan Paşa'nın Çamlıbel'e Gelmesi 6. Kara Kul'un Kaçması 7. Kiziroğlu Mustafa Beyin Çamlıbel'e Gelmesi 8. Koca Yılkıcı 9. Köroğlu ile Bolu Bey 10. Köroğlu ile Saadet Begim Hanım 11. Köroğlu'nun Bayazıt Seferi 12. Köroğlu'nun Kars Seferi 13. Köroğlu'nun Tokat Seferi (2018).

Her ne kadar eserde bazı kollar arasında benzerlikler göze çarpsa da 13 Köroğlu kolunda Tokat ve Çamlıbel'e dair tespitlere yer verilmesi son derece önemlidir

Sonuç

Köroğlu'nun Tokat'la ilişkisini ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada, ortaya konulan problem durumu, farklı perspektiflerden ele alınmış ve bu konuda pek çok sözlü ve yazılı kaynağa başvurulmuştur. Tokat'ın sözlü geleneğinde önemli bir yeri olan Köroğlu'nun kent kültüründe yeterince yer almaması bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki en önemli etken olmuştur. Çalışmada; Köroğlu'nun yaşadığı yerlerden birinin Tokat Çamlıbel olabileceği düşüncesini sağlam bir zeminde ortaya koyarak bilim dünyasının takdirine sunmak ve Tokat'ın Köroğlu geleneğindeki yerini tespit etmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Köroğlu- Tokat ilişkisi birbirini bütünleyen farklı temeller üzerinden incelenmiştir. Öncelikle Köroğlu'nun tarihî ve efsanevi kişiliğinin Tokat'taki Köroğlu tipleri üzerindeki etkisi tartışılmıştır. Köroğlu'nun Tokat'ta eşkiya, âşık ve veli tipinin özelliklerini gösterdiği görülmüş ancak ordu şairi tipine ait bir bilgiye

ulaşılamamıştır. Bunun yanında, 1991’de Tokat’ta yayımlanmış derleme bir metinde Köroğlu masal tipi olarak yer almıştır.

Köroğlu’nun teşekkül ettiği dönem ve Köroğlu-Tokat ilişkisinin tarihî temellerinin ortaya konulduğu bölümde, araştırmacıların 16.yüzyılın sonunda Köroğlu’nun yaşadığı coğrafya olarak Tokat- Çamlıbel’e işaret ettiği görüşlere yer verilmiştir. Ayrıca tarihî kaynaklardaki destanların müşterekleri incelenmiş; 16. yüzyılda Anadolu’daki Celâlî İsyanlarına dikkat çekilmiştir. Kaynaklarda Köroğlu’nun Celâlî reisi olarak gösterilmesiyle, destanlardaki Celâlî Köroğlu tipinin birbiriyle uyumlu olduğu görülmüştür. 1602 yılında Tokat Paşası Hasan Paşa’nın Tokat’ta Celâlîlerce öldürülmesi hadisesi, destanlara failin Köroğlu olduğu şeklinde yansımıştır. Hasan Paşa Köroğlu destanlarının ana tiplerinden biridir ve tarihî kaynaklarda Deli Hasan komutasındaki Celaliler tarafından öldürülmüştür. Destanlarda Deli Hasan’ın Köroğlu’nun koçaklarından biri olması önemli bir ayrıntıdır. Celâlî İsyanlarının başladığı yer olarak bilinen Tokat’ta, Celâlî reisi gösterilen Köroğlu’nun o günün şartlarında hem Tokat’a yakın hem de güvenli bir yer olan Çamlıbel’de karargâh kurması ve yerel otoriteye karşı mücadele etmiş olması ihtimal dâhilinde değerlendirilmiştir.

Köroğlu- Tokat ilişkisini destekleyen en önemli verilerden biri de coğrafi temellere dayalıdır. Toponimi çalışmaları bu tür ilişkileri ortaya koymada son derece etkilidir. Tokat, Köroğlu coğrafyası açısından Anadolu’nun en zengin yerleşimlerinden biridir. Çamlıbel zaten ana mekân olarak detaylıca ele alınmış; gerek coğrafi konumu gerek tarihteki önemi gerekse araştırmacıların Çamlıbelli içerisinde Tokat-Çamlıbel’ini destanların merkezi gösteren görüşlerine yer verilmiştir. Toplum belleğinin Köroğlu’nu Tokat’la ilişkilendirdiği Bolos (Bolos), Balıbey gibi yer adlarının gelenekteki yerinden bahsedilmiştir. Bunun dışında destanlarda seferler düzenlenen ana mekânlar olan ve kollarda önemli yeri olan Bayazıt, Balıca, Kazlı Göl gibi mekânlar ele alınmıştır. Bu mekânların Tokat coğrafyasında Çamlıbel etrafında sıralanmasının tesadüfi olamayacağı değerlendirilmiştir. Köroğlu anlatılarında, kahramanların kısa süreler içerisinde bu yerlere ulaşabilmesi görüşümüzü destekler mahiyettedir. Bunun dışında özellikle Çamlıbel coğrafyasında Köroğlu’na izafe edilen yapılar ve izlerin yoğunluğu da onun Tokat’la ilişkisine ışık tutmaktadır. Köroğlu Dağı, Köroğlu Kayası, Köroğlu Çeşmesi, Köroğlu Yurdu, Köroğlu Kalesi, Köroğlu Hanı, Köroğlu Mağarası, Ayvaz Çukuru gibi mekânlar halk belleğinde Köroğlu-Tokat ilişkisine delil olarak gösterilmektedir. Köroğlu Kayasında çok belirgin hâlde olduğu söylenen Kırat’ın ayak izleri yörede hemen herkes tarafından bilinmekte olup sözlü gelenekte efsaneleşmiştir. Yine Köroğlu çeşmesindeki kitabede yazan “Tokat pazarından aldım bakır/ İncitmeyin fukarayı fakırı” dizeleri hem araştırmacılar hem de halk tarafından Köroğlu’nun Tokat’taki varlığıyla ilişkilendirilmektedir.

Köroğlu- Tokat ilişkisinin en önemli dayanaklarından biri de ekonomik temeller üzerine kurulmuştur. Zira Tokat’ın kervan yollarının kavşağında yer alması ve 16.yüzyılda Anadolu’nun en zengin şehirlerinden biri olması Köroğlu’nun Çamlıbel’i mekân tutmasında önemli bir tercih sebebi kabul edilmiştir. Çamlıbel, o dönemde Tokat’tan Sivas’a ve oradan Türkistan’a kadar giden kervanların ana geçiş güzergâhıdır. Ayrıca Çamlıbel çevresinin verimli arazilerinin olması ve dünyanın en kaliteli arpalarından birinin yetiştiği bölge kabul edilmesi Köroğlu’nun orayı yurt kılmasını sağlayabilecek etkenlerden sayılmıştır.

Köroğlu- Tokat ilişkisinin en önemli dayanaklarından biri de kültürel temeller üzerine inşa edilmiştir. Sözlü kültür ve yazılı kültür ortamlarında Köroğlu’nun Tokat’la bağı ortaya konmuştur. Tokat’taki sözlü kültür ortamlarında Köroğlu hakkında bilinenler için alan araştırması yapılmış ve görüşme yöntemi kullanılmıştır. Yakın zamana kadar Köroğlu’nun şahsiyetinin ve

destanlarının köy odalarında ve düğün evlerinde anlatıldığı tespit edilmiştir. Tokat yöresinde Köroğlu türkülerinin ve halaylarının hâlâ gelenekte yaşatılması halkın Köroğlu'na saygı ve sevgisini ortaya koymuştur. Köroğlu'nun hayatı, karakteri, atı, koçakları, kahramanlıkları ve kırklara karışmasının toplumsal bellekte canlı olduğu görülmüştür. Köroğlu'na özellikle Alevi-Türkmenler arasında olağanüstü bir kimlik tasarımı yapıldığı ve onun veli tipine uygun bir kişi olarak telakki edildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca Kayseri'de Köroğlu Sülalesi olarak bilinen bir ailenin bireyleriyle görüşülmüştür. Aile bireyleri; atalarının Tokat'tan Kayseri'ye geldiğini ve kendilerinin Köroğlu'nun soyundan olduğunu iddia etmiştir. Bu görüşmeler de kayıt altına alınarak çalışmaya eklenmiştir.

Köroğlu'nun yazılı kültürdeki yerinin tespiti için özellikle Batı versiyonlarındaki yapılmış çalışmalar incelenmiş; bu kaynaklarda Tokat ve Çamlıbel'i işaret eden bilgiler kayda geçirilmiştir. Köroğlu kollarının yer aldığı kaynaklarda 13 kolda ana mekânlar arasında Tokat'ın yer alması, Tokat'a dair tasvirlerin ve şiirlerin bulunması Köroğlu'nun Tokat'la ilişkisine dair güçlü bir kanaat oluşturmuştur. Behçet Mahir anlatmasında, Maraş rivayetinde, Elaziz rivayetinde Çamlıbel'in Tokat'ta olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bunun yanında Faruk Sümer, Ümit Kaftancıoğlu, Pertev Naili Boratav, İsrail Abbash, Behlül Badulla gibi Köroğlu destanları üzerine çalışanların; Çirekov adlı bir seyyahın, Fırka-i İslahiye Komutanı Cevdet Paşa'nın Tokat Çamlıbel'i Köroğlu'nun yaşadığı yer olarak göstermesi çalışmanın önemli dayanak noktalarından olmuştur.

Sonuç olarak, Köroğlu'nu sadece bir coğrafyaya ait kahraman tipi hâline getirmek mümkün değildir. Zira Türk adının olduğu ve Köroğlu'nun yaşatıldığı her yer onun yurtdur. Bu yurtlardan biri de Tokat olup bu çalışmanın amacı, Köroğlu'nu Tokatlı yapmak ya da Tokat'a ait kılmak değil Köroğlu'nun Tokat'taki varlığına dikkat çekmektir. Köroğlu'nun, tarihi belgelerdeki eşkıya kimliğinden dolayı birçok yeri gezmiş ve farklı yerlerde bulunmuş olması mümkündür. Hâliyle Köroğlu'nun tarihi belgelerdeki haydut tipinden; zulme karşı mücadele eden, fakir fukarayı gözeten erdemli bir halk kahramanı tipine dönüşmesinde mekânın ve imkânların etkisi tartışılmazdır. O nedenle Köroğlu'nun Çamlıbel'in sunduğu imkân ve fırsatlardan ötürü uzun bir müddet Tokat'ta kalmış olması kuvvetle muhtemeldir. Tokat- Çamlıbel çevresinde Köroğlu'na izafe edilen birçok yapının, yerin varlığı, toplum hafızasındaki kahraman Köroğlu kimliği, birçok yazılı ve sözlü kaynaktan elde edilen bulgular bu tezimizi destekler mahiyettedir. Ancak bilim, kanıtlanmış bilgiye dayalı olduğu için bu aşamada sadece bulgulardan hareketle kesin yargıda bulunmaktan kaçınarak bu çalışmadaki takdiri kültür araştırmacılarına bırakıyoruz. Ayrıca Tokat'taki Köroğlu varlığının bir kent imgesine dönüştürülmesinin, kültürün gelecek kuşaklara aktarılması bağlamında şehre önemli katkılar sağlayacağını düşünüyoruz.

Kaynakça

- Abbaslı, İ.; Abdulla, B. (2005). *Koroğlu*, Baku: Şerk- Gerb.
- Adıgüzel, S. (2004) *Gülü Bardağ İçinde*, Tokat: THK Basımevi.
- Afyoncu, E. (2009). "Sokulluzâde Hasan Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 366-368.
- Akdağ, M. (1963). *Celâlî İsyancıları*, Ankara: A.Ü DTCF Yay.
- Akyoloğlu, İ. (2015). "Dörtdivan Türkmenlerinin Köroğlu Destanı ve Müziği", *Kümbet*, S. 35, s. 13-16.
- Altınok, C. (1991). "Köroğlu", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, S.3, s.31.
- Bars, M.E. (2020). "Âşık Kimdir", *UHAD* (3), S.4, s.168-193.
- Bayat, F. (2003). *Köroğlu (Şamandan Âşık, Alptan Erene)*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Bayat, F. (2009). *Köroğlu Destanı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bekki, S. (2015). “Köroğlu Keleşlerinden Köse Kenan’ın Evlenme Yolculuğu”, *Turkish Studies* (10) S. 8, s. 623-632.
- Birdoğan, N. (1996). *Köroğlu*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Boratav, P. N. (1943). “Köroğlu’nun Tarihi Şahsiyeti”, *III. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara.
- Boratav, P. N. (1969) *Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P. N. (1984). *Köroğlu Destanı*, İstanbul: Adam Yayınları.
- Boratav, P.N. (2002). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, haz. Koz, M. S., İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları
- Campbell, J. (2003). *Doğu Mitolojisi Tanrının Maskeleri*, çev. Emiroğlu, K., Ankara: İmge Kitabevi.
- Çetin, İ. (1998). “Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu”, *Millî Folklor*, S. 39, s. 46- 52.
- Çobanoğlu, Ö. (2007). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara: Akçağ
- Çobanoğlu, Ö. (2010). “Köroğlu ve Halk Felsefesi”, *I. Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarih ve Kültür Sempozyumu (17-18 Ekim 2009) Bildirileri*, ed. Yaman, A. vd., Ankara: Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Duymaz, A. (2014). “Köroğlu’nun Epik Mekânı Çamlıbel”, *Köroğlu Kitabı*, haz. Koz, S. M, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ekici, M. (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*, Ankara: Akçağ.
- Gökalp, Z. (1331). “Eski Türklerde İçtimai Teşkilat ile Mantiki Tasnifler Arasındaki Tenazur”, *Millî Tettebular Mecmuası*, I, III, 447.
- Gürdere, M. (2016). “Köroğlu ve Tokat”, *Kümbet*. S. 41, s. 9- 14.
- Hanilçe, M. (2022). “Kaz Gölü”, *Türkiye Turizm Ansiklopedisi*, C.8, s. 318.
- Hanilçe, M. (2018). “Osmanlı Devleti’nin Bataklik Kurutma Uygulamalarına Bir Bakış: Tokat Kaz Gölü Örneği (1870-1892)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. XIX (235), s. 49-88.
- Hobsbawm, E. (1990). *Haydutlar*, çev. Taşkent, F., İstanbul: Logos Yayıncılık.
- Ismayılov, H. (2009). *Koroğlu Destanı (Ali Kemal Arşivindeki Varyantlar)*, Bakı: Azerbaycan Millî Elmler Akademiyası İnstitutu.
- İdrisi, H. (1992). *Köroğlu Destanının Azeri Rivayeti Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erzurum.
- Kaftancıoğlu, Ü. (1979). *Köroğlu Kol Destanları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kahraman, S. A. (2010). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi V. Cilt I. Kitap*, İstanbul: YKY Yayınları.
- Kaplan, M.; Bali, M.; Akalın, M. (1973), *Köroğlu Destanı*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Karadavut, Z. (2018). “Köroğlu Destanında Hz. Ali”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018) Bildiriler Kitabı*, Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Kaya, D. (2018). *Köroğlu ve Tokat- Çamlıbel*, Tokat: Çamlıbel Belediyesi Yayınları.
- Kaya, D. (2023). *Türk Dünyasında Köroğlu Kolları*, Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- Kaya, T. T. (2016). “Köroğlu’nun Yaşadığı Coğrafya ve Türk Coğrafyasında Köroğlu Anlatıcıları”, *VI. Uluslararası Köroğlu Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ed. Yasa A. A.- Öztürk F., Bolu: AİBÜ BAMER Yayınları.
- Kaymakçı, S. (2013). *Eskiçağda Kelkit Vadisi (Lykos)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2004). *Saz Şairleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Oğuz, M. Ö. (2000). “Folklorda Yeni Yöntemler ve Köroğlu”, *Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Önal, M. N. (2016). “Köroğlu Destanı’nın Türk Kültüründeki Yeri ve Önemi”, *Kümbet*, S. 41, s. 4-7.
- Özarslan, M. (2001). *Erzurum Âşıklık Geleneği*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özdamar, F. (2019) *Köroğlu’nun İran Türkleri Anlatmaları Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir
- Özen, K. (1998). “Köroğlu’nun Sivas Coğrafyası”, *Bolu’da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları.
- Özkan, İ. (1997). “Köroğlu Destanında Kahraman ve Atının Doğuşuyla İlgili Motiflerin Tahlili”. *Türk Dili*, S.549, s. 223-233.
- Öztelli, C. (1974). “Osmanlı Tarihine Adı Karışan Saz Şairi Koroğlu”, *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, S. 136, s. 121-136.
- Sakaoğlu, S.; Alptekin, A. B. (2006). *Türk Saz Şiiri Antolojisi (14-21. yüzyıllar)*, Ankara: Akçağ.
- Sümer, F. (1987). “Köroğlu, Kızıroğlu Mustafa ve Demircioğlu ile İlgili Vesikalar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 46, s. 10-46.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları
- Sümer, F.; Albayrak, N. (2002). “Köroğlu”, *TDV İslam Ansiklopedisi 26. Cilt*. Ankara: TDV Yayınları, s. 268- 270.
- Şimşirgil, A. (1990). *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455- 1574)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi: İstanbul
- Tehmasib, M. (2005). *Azerbaycan Destanları IV*, Bakı: Lider Neşriyyat
- Tofik qızı, E. (2005). *Koroğlu*, Bakı: Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Folklor İnstitutu
- Togan, Z. V. (1931). “Türk Destanlarının Tasnifi”. *Atsız Mecmua*. S. 5, s. 102.
- Süme Çetindağ, G. (2011). *Köroğlu Merkezli Hikâyelerin Sembolik Açılımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Elazığ.
- Yakıcı, A. (2007) “Halk Anlatılarında Yer Alan Köroğlu Tipleri ve Âşık Köroğlu’nun Bu Tipler Arasındaki Yeri”, *Millî Folklor* (76), s.113-123.
- Yavuz, S.; Şenel, M. (2013). “Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü”, *Turkish Studies*. 8/8, s.2239-2254.
- Yeşildal, Ü.; Güzelderen, B.; Düzgün, F. (2024). “Shamanistic Rituals to Âşık Performances: Symbolism of Summoning Spirits”, *Religions*, S.15, s.1-16.
- Yıldırım, D. (1989). “Köroğlu Destanı’nın Orta Asya Rivayetleri”, *Millî Folklor* (1) S. 4, s.10-11.
- Yönetken, H. B. (1966) *Derleme Notları I*, İstanbul: Orkestra Yayınları.

İnternet Kaynakları:

- URL-1:<https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/54273,tokat-merkez-aktepe-koyu-muhtelif-parseller-aktepebolus-.pdf?0>. Erişim tarihi: 28.11.2024
- URL2:https://www.google.com/maps/place/K%C3%B6ro%C4%9Flu+Da%C4%9F%C4%B1/@40.1999995,36.6500001,15z/data=!3m1!4m6!3m5!1s0x407c3522b26b9d89:0xe12cd414748ad3c0!8m2!3d40.2!4d36.6500001!1s%2Fg%2F1tqlngx9!5m1!1e4?entry=tту&g_ep=EgoyMDI0MTEyNC4xIKXMDSoASAFQAw%3D%3D. Erişim tarihi: 25.11.2024
- URL-3: <http://www.asikremzani.net>. Erişim tarihi: 22.11.2024

Sözlü Kaynaklar:

- KK-1: Ali Çabuk, 91 yaşında, çiftçi, ilkokul mezunu, bilgileri gelenekten edinmiştir
- KK-2: Ahmet Güven, 85 yaşında, çiftçi, ilkokul mezunu, bilgileri gelenekten edinmiştir

KK-3: Mehmet Ekinci, 58 yaşında, çiftçi, ilkokul mezunu, bilgileri gelenekten edinmiştir

KK-4: Adem Akgül, 50 yaşında, ortaokul mezunu, belediye başkanı, bilgileri gelenekten edinmiştir

KK-5: Selahattin Adıgüzel, 66 yaşında, emekli, lisans, bilgileri gelenekten edinmiştir

KK-6: Keziban Çavuş, vefat etti, ev hanımı, ilkokul, bilgileri büyüklerinden öğrenmiştir

KK-7: Cengiz Nayman, 41 yaşında, vali yardımcısı, lisans, bilgileri büyüklerinden öğrenmiştir